

แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ เรียกว่า ศิวราตรี วันนี้ชาวพราหมณ์—ฮินดูจะบูชาพระศิวะตลอด ๒๔ ชั่วโมง ผู้นับถือเคร่งครัดอดอาหารและอดนอนตลอด ๒๔ ชั่วโมง วันนี้เป็นวันปรากฏของพระศิวะและอภิเษกสมรสของพระศิวะ เชื่อกันว่าบูชาพระศิวะแล้วจะได้คู่ชีวิตที่ดีและมีความสุขความเจริญ

วันสำคัญในเดือน ๔

ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เรียกว่า โหฬปุรณิมา วันนี้เป็นวันที่ชาวฮินดูนำเอาของสกปรกออกจากบ้านไปรวมไว้ที่ใดที่หนึ่ง แล้วเผา ในขณะเผาไหม้ ชาวบ้านจะร้องเพลงประเภทลูกทุ่งที่เรียกว่า เพลงโหล

แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ เรียกว่า โหล หรือโหลา หรือผควา มีการฉลองโหลด้วยการเล่นสาดสีต่าง ๆ เชื่อกันว่า ด้วยการเล่นสาดสีด้วยกันนั้นเชื้อโรคต่าง ๆ หดสั้นไป คนส่วนมากถือกันว่าวันโหลเป็นวันตรุษฮินดู วันนี้เป็นวันสำคัญของพวกกรรมกร หรือพวกวรรณะศูทร แต่ผู้คนที่ร่วมสนุกสนานกันทุกวรรณะ

ทางปฏิทินโหราศาสตร์ วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ เป็นวันแรกของปี และวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นวันสิ้นปี

แรมหรือขึ้น ๔ ค่ำ แรมและขึ้น ๑๑ ค่ำ แรมและหรือขึ้น ๑๕ ค่ำ ถือว่าเป็นวันพระของศาสนาพราหมณ์—ฮินดู โรงเรียน สถานศึกษา วิทยาลัย มหาวิทยาลัยที่สอนคัมภีร์พระเวทต้องหยุดวันพระเดือนละ ๖ วัน

พิธีการฉลองและบูชาพระมหาลัก্ষมี ตรงกับแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ จัดที่มนเทียรวิษณุและอารยสมาช

พิธีการฉลองและบูชาพระศิวะ ตรงกับแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ จัดที่วัดวิษณุมนเทียรและที่เทพมณเทียร

พิธีโห่ดี โห่ลา หรือโห่ควา คือการฉลองปีใหม่ จัดที่วิชฌมนเทียร

พิธีประจำสัปดาห์ มีการสวดมนต์บูชาทุกวันอาทิตย์ เพื่อความเหมาะสมและอนุวัตรตามสังคมที่นิยมหยุดงานกันในวันอาทิตย์ ที่เทพมนเทียร เวลา ๘.๐๐—๑๐.๐๐ น. ที่อารยสมาช เวลา ๙.๐๐—๑๑.๐๐ น. และที่วิชฌมนเทียร เวลา ๑๓.๐๐—๑๗.๐๐ น.

นอกจากนี้ หากศาสนิกชนผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาประสงค์จะจัดงานใด ทางเทวาลัยจะจัดพิธีให้ตามความประสงค์ของเจ้าภาพ เช่น พิธีเนื่องในการหมั้น การแต่งงาน การตาย ตามโอกาสและตามความเหมาะสมและความเป็นไปได้ หรืออื่น ๆ เป็นต้น

บทที่ ๕

* พิธีสำคัญทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

/ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีสองพิธีต่อเนื่องกัน คือ พระราชพิธีพืชมงคล ซึ่งเป็นพิธีสงฆ์ ประกอบพิธีในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์ ประกอบพิธีที่มณฑลท้องสนามหลวง พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนี้แต่เดิมมีแต่พิธีพราหมณ์ มาเริ่มมีพิธีสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕

พิธีแรกนาขวัญมีปรากฏในคัมภีร์รามายณะ ตอนที่ท้าวชนกได้นำพบนางสีดา ณ เมืองมิถิลา (ปัจจุบันอยู่ในบริเวณเมืองดาร์จิงคะ แคว้นพิหาร) แสดงถึงพระมหากษัตริย์ทรงทำพิธีนี้เพื่อความเจริญรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร ในประเทศไทยก็มีบันทึกเรื่องพิธีแรกนาขวัญอยู่ในเรื่องนางนพมาศ ครั้นสมัยกรุงสุโขทัย

ความหมายของพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ นั้น ก็เพื่อต้องการให้พืชพันธุ์ธัญญาหารในพระราชอาณาจักร อุดมสมบูรณ์ตลอดฤดูกาลเพาะปลูก โดยขอพรจากเทพเจ้าให้ทรงพระเมตตาต่อประชากรทั่วทั้งมวล อีกนัยหนึ่งก็เปรียบเสมือนว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงประกอบการเกษตรด้วย และเป็นนิมิตหมายว่า ฤดูกาลเพาะปลูกได้เริ่มขึ้นแล้ว เพราะสมัยโบราณไม่มีปฏิทิน

พระราชพิธีตรียัมพวายตรีปวาย

พระราชพิธีนี้ เป็นพิธีสองพิธีต่อกัน คือ พิธีตรียัมพวาย กับพิธีตรีปวาย กระทำในวันขึ้น ๑ ค่ำ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ของทุกปี เป็นเวลา ๑๕ วัน ตลอดเวลาดังกล่าวจะมีการอ่านโคลก สรรเสริญ และถวายโภชนาหารแด่เทพเจ้า พิธีนี้เกี่ยวเนื่องกับพิธีแรกนาขวัญ ซึ่งพิธีแรกนาขวัญเป็นพิธีขอพรให้พืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ เป็นต้นฤดูกาล

เพาะปลูก ส่วนพิธีตรียัมปวาย เป็นพิธีที่ทำหลังจากเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหารแล้ว พราหมณ์จึงจัดขอมถวาย เป็นการระลึกถึงพระเมตตาของเทพเจ้าที่ทรงกรุณาให้พืชพันธุ์แก่มนุษย์ พิธีนี้จะมีพิธีโล้ชิงช้ารวมอยู่ด้วย หมายถึงการหยั่งความมั่นคงของแผ่นดินและเป็นการเสริมสร้างให้แผ่นดินมีความมั่นคงยิ่งขึ้น เป็นคติแต่โบราณพระราชพิธีตรียัมปวายตรีปวาย นี้มีลำดับการดังต่อไปนี้

พิธีเปิดประตู ศิวาลัย อัญเชิญเทพเจ้าเพื่อทรงประทานพร จากนั้นเป็นพิธีโล้ชิงช้าของนาลวัน

การถวายสักการะด้วยโภชนาหาร มีข้าวดอกดอกไม้ขนมนมเนยและเผือกมันเป็นต้น โดยการอ่านโคลกสรรเสริญเทพเจ้า

การส่งน้ำเทพเจ้า แล้วอัญเชิญขึ้นบรมหงส์ ซึ่งจะเป็นการส่งเทพเจ้ากลับซึ่งเรียกว่ากลุ่มหงส์ หรือข้าหงส์

ในวันสุดท้ายของพิธี พราหมณ์จะทำบุญทางพระพุทธศาสนา มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตักจัดให้แก่เด็กทั่วๆ ไป และถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ เป็นเสร็จพิธี

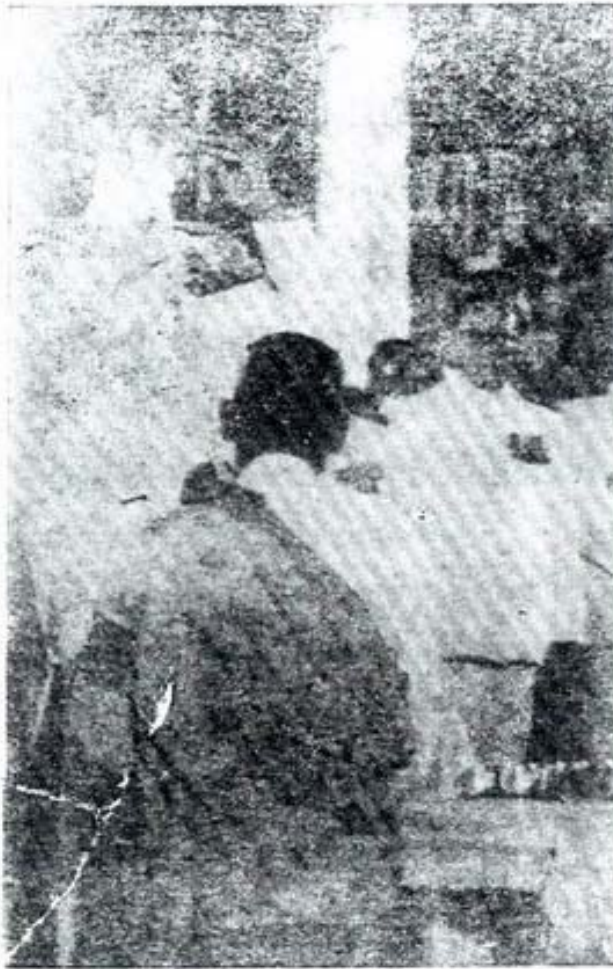
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระราชพิธีนี้เป็นพิธีสถาปนาพระเจ้าแผ่นดินขึ้น ปกครองแผ่นดิน เป็นใหญ่ในทิศทั้ง ๔ และเป็นการประกาศให้ประชาชนทราบโดยทั่วกัน ตามคติพราหมณ์จะทำพิธีอัญเชิญเทพเจ้าเพื่อทำการสถาปนาให้พระมหากษัตริย์ ขึ้นเป็นสมมติเทพ ดำรงธรรม ๑๐ ประการ ปกครองประเทศด้วยความร่มเย็น

ลำดับพิธีโดยย่อ คือ

- ทำน้ำอภิเษก เปิดประตูศิวาลัย อัญเชิญพระอิศวร เพื่อประสาธน์
- สรงมุรธาภิเษก คือ การสรงน้ำ เพื่อความเป็นมงคล
- ถวายสังวาลย์พราหมณ์ แสดงว่าพระองค์เป็นพราหมณ์
- ถวายพระมหาพิชัยมงกุฏ ประกาศการปกครองประเทศโดยธรรม
- เลียบพระนครเพื่อแสดงพระองค์แก่ทวยราษฎร์ และประทักขิดพระนคร เพื่อให้ประชาชนมีสันติสุข

๑๔๕ พระราชพิธีอัน้ำพระพิพัฒสัทยา

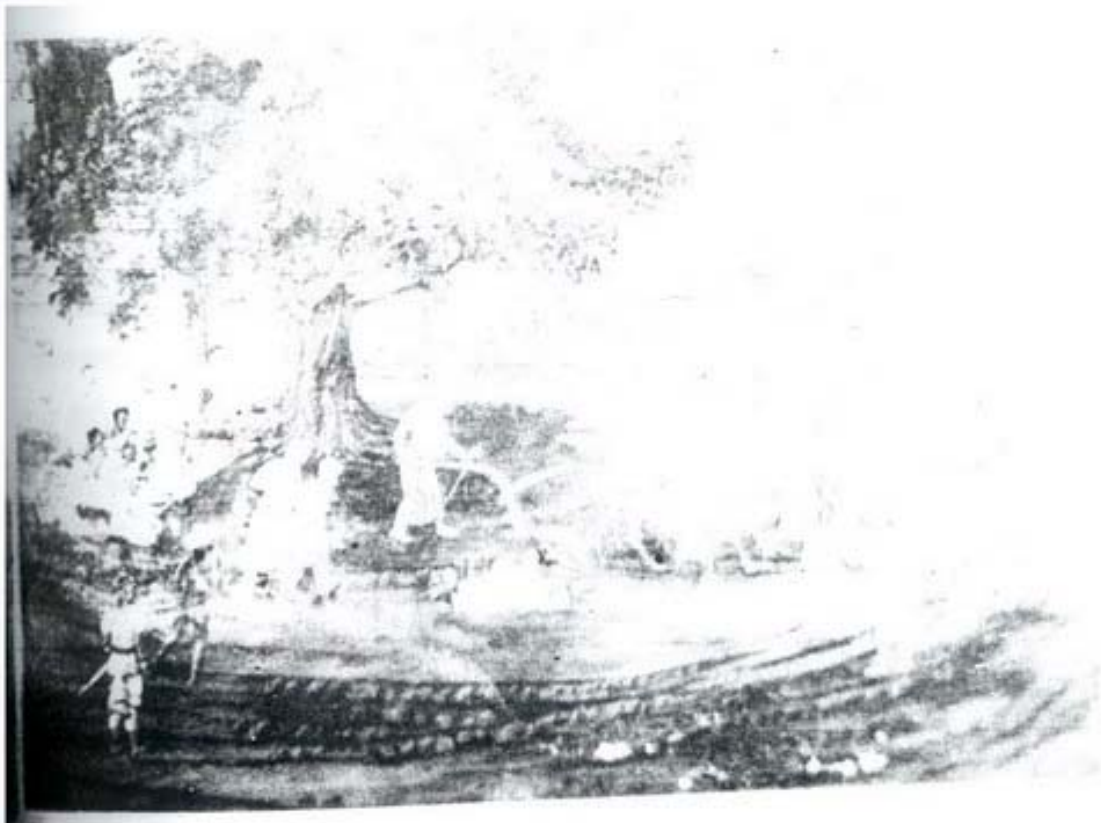
พระราชพิธีนี้เป็นพิธีสาบานตน ในการรับราชการ จะซื้อตรงต่อแผ่นดิน และปกป้องชาติบ้านเมืองให้เกิดความสงบสุข โดยข้าราชการทั้งหลาย จะต้องดื่มน้ำสาบานตนจำเพาะพระพักตร์พระมหากษัตริย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง โดยพราหมณ์จะทำพิธี เสด็กน้ำสาบานนั้นแล้วนำพระแสง (อาวุธ) ต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ ลงชุบในน้ำที่เสกนั้น เพื่อบรรยายให้ผู้ที่ไม่ซื้อตรงต่อแผ่นดิน จะต้องได้รับโทษต่าง ๆ นานา

ปัจจุบัน จะทำพระราชพิธีนี้รวมกับการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ อันมีศักดิ์รามาธิบดี เฉพาะบุคคลที่ได้รับพระราชทานเท่านั้น

✓ พิธีทำในเทวาลัยต่าง ๆ

พิธีเนาตราตรี คือ บูชาพระแม่อุมา หรือ พระแม่ทุรคาเทวี ตรงกับขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ถึง ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ จัดที่วัดเทพมณเฑียร และวัดวิชฌ์ ทุกปี
พิธีการฉลองวันอวตารพระราม ตรงกับขึ้น ๙ เดือน ๕ จัดที่วัดเทพมณเฑียรและวัดวิชฌ์ทุกปี

พิธีสงกรานต์ ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน ทุกปี จัดที่เทพมณเฑียร
พิธีวันวิสาขบูชา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ จัดที่เทพมณเฑียร

พระฤๅษีชนกไดนาพบนางสิดาที่เมืองมิถิลา
(จังหวัดดะระพังกะ แก้ววันพิหาร ในปัจจุบัน)

ภาพนี้เป็นจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ที่พระระเบียงรอบวัดพระ-

ศรีรัตนศาสดาราม

พิธีบูชาพญานาคและบูชาพระศรีนุमान ตรงกับวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ จัดที่
วิษณุเมณฑิเยร

พิธีการฉลองวันอวตารพระกฤษณะ ตรงกับแรม ๘ ค่ำ เดือน ๘ จัดที่วิษณุเม-
ณฑิเยรฮินดูธรรมสภา และจัดที่เทพมณฑิเยร สมาคมฮินดูสมาช

พิธีเนาวราตรี บูชาพระแม่ทุรคาเทวี หรือพระแม่อูมาเทวี ตรงกับขึ้น ๑ ค่ำ ถึง
๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็น ๕ วัน ๕ คืน จัดที่วิษณุเมณฑิเยร ที่เทพมณฑิเยร และที่
เทวาลัยพระศรีมหาอุมาเทวี

พิธีการฉลองวันวิฆาตศมิ หรือ ทศทรา หรือ ดูเซร่า ตรงกับขึ้น ๑๐ ค่ำ
เดือน ๑๑ จัดที่วิษณุเมณฑิเยร ที่เทพมณฑิเยร และที่เทวาลัยพระศรีมหาอุมาเทวี แต่ที่
เทวาลัยพระศรีมหาอุมาเทวี นั้น จัดพิธีอย่างมโหฬารกว่าที่อื่นใดดังกล่าวมา

พิธีพราหมณ์ ในศาสนพิธี

๑. / **พิธีมงคล** หมายถึง การกระทำในสิ่งที่ดี หรือเป็นการทำบุญ ซึ่งกระทำ
ให้กับ ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือ การปรารธนาดีความเคารพที่มีต่อเทพยดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ทั้งหลาย

๑.๑ **พิธีทำขวัญเคื่อน โคนสนไฟ**

๑.๑.๑ คติ พิธีนี้เป็นการแสดงความยินดี ทองพ่อแม่ ที่มีต่อลูกของตน เป็นการ
รับขวัญ และประกาศให้แก่ญาติพี่น้อง ของตนได้ทราบ ถึงการได้สมาชิก
ใหม่ ในครอบครัวจึงจัดพิธีทำขวัญให้แก่เด็ก ตามปกติเด็กที่จะมารับขวัญนี้
ไม่จำเป็นต้องมีอายุครบ ๑ เดือนพอดี อาจจะทำก่อน หรือหลัง ๑ เดือน แล้ว
ก็ได้ตามความเหมาะสม

๑.๑.๒ **ขั้นตอนของพิธี**

ก. ขั้นตอนก่อน วันพิธี

— จัดหาฤกษ์เพื่อเป็นมงคล ในการประกอบพิธี โดยไปขอลูก ไร่ หรือ
พราหมณ์

- นิมนต์พระสงฆ์ เพื่อเจริญพระพุทธมนต์
- เชิญพราหมณ์เพื่อมาประกอบพิธี
- จัดสถานที่ จะเป็นที่บ้าน หรือที่สมควรอื่นก็ได้ โดยเตรียมที่สำหรับพระสงฆ์ และสำหรับพราหมณ์ ประกอบพิธี
- สิ่งของที่ใช้ในพิธี
สำหรับพระสงฆ์มีอาสนะ โต๊ะหมู่บูชา สายสิญจน์ กรอบน้ามนต์ สำหรับพราหมณ์ ถาดสามขา (ถาดล้างหน้า) สำหรับรองเครื่องพิธี มีกรวยมิด เงิน ทอง นาก โถเจิม สังข์รดน้ำ กุ้งเงินทอง ปลาเงินทอง มะพร้าวเงินทอง หินบดยา ถั่วทอง ถั่วเขียว ข้าวดอก ข้าวเปลือก พักเขยทาแป้งทั้งลูก สมุดดินสอ (ถ้าเป็นชายก็มีอาวูร ถ้าเป็นหญิง ก็มีค้ายเข็ม) เป้ชันสาคร (อ่างอาบน้ำสำหรับเด็ก) โต๊ะวางบายศรี เครื่องกระยาบวช ขลุ่ยเวียนเทียน

บ. ขั้นตอนพิธี

- พระสงฆ์ เจริญพระพุทธมนต์ จบ พอได้เวลาฤกษ์ พราหมณ์ เชิญผู้ใหญ่ที่เป็นประธาน มาขริบผมเด็ก พระสงฆ์เจริญมงคลคาถา พราหมณ์ เป้สังข์ขับตะโพน พนักงานประโคม ม้อง (ถ้ามีมโหรีประโคมด้วย) เมื่อริบแล้วนำเด็กไปโกนผม ถ้าเด็กไม่แข็งแรง ก็ไม่ต้องโกน จากนั้นพราหมณ์จะนำเด็กอาบน้ำ ในขันสาคร แล้วจึงส่งให้แม่เด็กไปแต่งตัว แล้วพาเด็กไปถวายของไทยธรรมแด่พระสงฆ์ จึงส่งพระสงฆ์กลับ
- พราหมณ์ เตรียมเวียนเทียนสมโภช ให้แม่เด็กอุ้มเด็กไว้ ไกล่โต๊ะบายศรีให้ญาติและผู้มาร่วมในพิธี นั่งล้อมเป็นวง โดยให้เด็กและพราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีอยู่ในวง พ่อเด็กนั่งใกล้พราหมณ์ ทางซ้ายมือของพราหมณ์ ๆ เบิกแว่นเวียนเทียนแล้วส่งให้เด็ก และส่งต่อ ๆ กันไป จนครบวง ทำอยู่ ๓ หรือ ๕ รอบตามความเหมาะสม

ผู้ขวัญเด็ก หรือรับขวัญ โดยพราหมณ์ จะดักขวัญให้แก่เด็ก และผูกสายสิญจน์ที่ข้อมือเด็ก พราหมณ์นำเด็กลงแปล แล้วอ่านเวทกล่อม จากนั้นแขกที่มาในงานจะนำขวัญที่เตรียมมา มอบให้แก่เด็ก แล้วจึงมีการดั่งซื้อให้แก่เด็ก เป็นเสร็จพิธี

- ๑.๑.๓ สถานะในสังคมปัจจุบัน ภารกิจการงานมีมากขึ้น จึงทำกันโดยใช้ความสะดวกเป็นหลัก คือจะนำเด็กมาตัด หรือขริบผม ที่โบสถ์พราหมณ์ ในวันแรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ซึ่งเป็นพิธีสมโภช เทวรูป ท้ายพิธี ดริยมพาย—ตรีพาย ซึ่งเป็นพระราชพิธีหนึ่ง กระทำในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือนยี่ ถึง แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ของทุกปี

๑.๒ พิธี โคนจุก

- ๑.๒.๑ คติ การไว้จุกหรือไว้แกละนั้น มีธรรมเนียมการไว้อยู่ ๒ ลักษณะ คือ
- การไว้ตามประเพณี ซึ่งไว้เมื่อโกนผมแล้ว จึงไว้จุกให้แก่เด็ก จนเด็กมีอายุเข้าวัยหนุ่มสาว โดยถือว่า หญิงมีอายุได้ ๙-๑๑ ปี ชาย ๑๓ ปี การไว้วันนั้น เชื่อว่าขวัญของเด็ก อยู่ที่จุก หรือแกละนั้น คอยดูแลรักษาเด็ก เป็นเด็กที่เลี้ยงง่าย
  - เมื่อเด็ก ๆ ไม่สบาย เป็นเด็กที่อ่อนแอ พ่อแม่เด็กจึงไว้จุกให้แก่เด็ก เพราะคิดว่าการทำเช่นนั้น คงจะทำให้เด็กแข็งแรงได้
  - การโกนจุกนั้น ถือว่า เป็นการเปลี่ยนวัยของเด็ก จากวัยเด็ก เป็นวัยหนุ่มสาว และเป็นการประกาศ ให้แก่ญาติพี่น้อง ไ้ทราบว่า ลูกหลานของตน จะเริ่มเป็นผู้ใหญ่แล้ว ✓

๑.๒.๒ ขั้นตอนของพิธี

ก. ขั้นตอนก่อนพิธี

- จัดหาฤกษ์ วันทำพิธีโกนจุก
- ก่อนวันโกนจุก หนึ่งวัน นิมนต์พระมาเจริญพระพุทธมนต์เย็น ในวันรุ่งขึ้นนิมนต์พระเจริญพระพุทธมนต์ และฉันภัตตาหาร เข้า

- จัดสถานที่ สำหรับพระสงฆ์ และพราหมณ์
  - สิ่งของที่ใช้ในพิธีสงฆ์ จัดเหมือนพิธีมณฑลทั่วไป
- สำหรับพราหมณ์ มี เบญจา ถาดสามขา สำหรับรองเครื่องพิธี มี กรรบิด มีด เวน ทอง นาก ไถเจิม สังข์รดน้ำ

ข. ขั้นตอนในพิธี

- แบ่งพิธีเป็น ๒ วัน วันแรกเป็นพิธีสงฆ์ เจริญพระพุทธมนต์เย็นพราหมณ์ นำเด็กไปฟังพระเจริญพระพุทธมนต์ แล้วมาบูชาบัตร เสริมพิธีตอนเย็น
- วันรุ่งขึ้น เป็นวันโกนผม พราหมณ์บูชาฤกษ์ที่เบญจา พระเจริญพระพุทธมนต์ จบแล้วได้ฤกษ์ พราหมณ์แบ่งผมเด็กออกเป็น ๓ ปอย ปอยที่หนึ่ง ผูกกับใบมะตูม ปอยที่สอง ผูกกับหญ้าแพรก ปอยที่สาม ผูกกับแหวน นพรัตน์ เชิญประธานในพิธีมาขริบผมปอยแรก ปอยที่สอง ผู้ใหญ่ในตระกูลขริบ ปอยที่สาม พ่อเด็กขริบ (นำผมที่ขริบใส่กระตงใบบัว แล้วจึงไปลอยน้ำ เมื่อเสร็จพิธี) ขณะที่พระสงฆ์เจริญชัยมงคล พราหมณ์ เป่าสังข์ไกว บันฑะเหวฬ พนกังงานประโคมฆ้อง ถ้ามิมโหรี ก็ประโคมด้วย) นำเด็กไปโกนผม ระหว่างนี้ พระฉันภัตตาหารเช้า) เมื่อโกนผมเสร็จแล้วนำเด็กมาที่เบญจา พราหมณ์ อาบน้ำเด็ก แล้วสวมมงคลให้ แล้วเด็กไปแต่งตัว แล้วไปถวาย เครื่องไทยธรรมแด่พระสงฆ์ ส่งพระสงฆ์กลับ พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน สมโภช เป็นเสร็จพิธี

๑.๒.๓ ปัจจุบันการตัดจุก ก็กระทำกันที่เทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) ค่อย้ายพิธี ตรียมพวย ตรีปวย โดยกระทำทุกปี และทำให้แก่บุคคลทั่วไป

๑.๓ พิธีแต่งงาน

๑.๓.๑. คติ การมีครอบครัวเพื่อจะทำให้วงศ์ตระกูล สืบต่อไป การแต่งงานเป็นการบอก ให้ญาติพี่น้องที่เคารพ ได้ทราบถึงการสร้างครอบครัว ของตน

๑.๓.๒ ขั้นตอนของพิธี

ก. ขั้นตอนก่อนพิธี

ของที่ฝ่ายชายจะต้องเตรียม ตอนหมั้น ขั้นหมั้น ๒ ขั้น ขั้นหนึ่งใส่ของที่ไปหมั้น จะเป็น เงิน ทอง นาก เพชร แล้วแต่ตกลงกัน (แต่สมัยนี้ ใช้เป็นแหวนหมั้น) ลูก ถั่วเขียว ข้าวเปลือก ข้าวดอก งาดำ ใบเงิน ใบทอง ใบนาก อีกขั้นหนึ่ง ใส่หมาก ๗ ผล พลุ ๔ เรียง ๆ ละ ๔ ใบ เฒ่าแก่นำขันหมาก ขันหมากแต่ง มี ๓ ขัน ใส่หมากพลุ เหมือนขันหมากหมั้น ๒ ขัน อีกขั้นหนึ่งใส่สินสอด พานผ้าไหว้ก็สำรองแล้วแต่ตกลงกัน เงินกันประตู่ เพื่อนเจ้าบ่าว

- ของที่ฝ่ายหญิงต้องเตรียม ของชำร่วย (เฒ่าแก่นำขันหมากมา เฒ่าแก่รับของหมั้น จัดสถานที่ ตั้งเครื่องสักการะพระพุทธรูป จัดอาสนะสำหรับพระสงฆ์ จัดของตักบาตร เพื่อนเจ้าสาว เครื่องรดน้ำสังข์แต่งงาน (หมอนำมนต์สังข์ ขันสัมฤทธิ์ ขันสำหรับรับน้ำที่รด มงคลแฝดจัดสมุดสำหรับลงนามอวยพรให้ผู้ทำพิธี ได้แก่พราหมณ์ หรือผู้ที่มีความรู้ ม้องสำหรับตีรับขันหมากดอกไม้รูปเทียน สำหรับไหว้บิดามารดา)

ข. ขั้นตอนในพิธี

- การสู่ขอ เพื่อเป็นการตกลงกันที่จะแต่งงาน และจะทำการหมั้นกัน
- พิธีหมั้น เมื่อตกลงเงินทุนสินสอดแล้ว ชายก็ไปจัดหาฤกษ์ เพื่อทำพิธีหมั้น วันพิธีเจ้าบ๋าวนำขันหมาก โดยให้เฒ่าแก่นำขันหมากหมั้นมา ฝ่ายหญิงเตรียมเด็กแต่งตัวเรียบร้อยแล้ว ถือพานหมากมารับ แล้วเดินตามเด็กเข้าไปในเรือน เมื่อหมั้นแล้วก็พูดกับเฒ่าแก่ฝ่ายหญิง วันนี้ฤกษ์ดี นำของมาหมั้น เป็นต้น ถ้ามีแหวนมาก็สวมแหวนให้ฝ่ายหญิง
- วันแต่ง เมื่อกำหนดฤกษ์แล้ว จึงนิมนต์พระสงฆ์ มาเจริญพระพุทธมนต์ในตอนเช้า หรือตอนเพล ก่อนพระสงฆ์ จะเจริญพระพุทธมนต์ คู่สมรสกราบพระจุดรูปเทียนพระสงฆ์ให้ศีล และเจริญพระพุทธมนต์ แล้วจุดเทียนนำมนต์โดยจับเทียนชนวนจุด เมื่อถึงบทถวายพรพระ คู่สมรสเตรียมของตักบาตร พอ

ถึงบทพหุหุ กัดกบาตรร่วมกัน พระฉันเสร็จ ก็ถวายเครื่องไทยธรรม แล้วกรวดน้ำ พระสงฆ์พรหมน้ำพุทมนต์ ระหว่างนั้น สวดชัยมงคลคาถา ให้ผู้เป็นการ ระลึกถึงบรรพบุรุษ และผีเฝ้า ผีเรือน ให้วิดา มารดา ของเจ้าสาว คู่สมรสนำดอกไม้รูปเทียน ผ้าไหว้ ไปให้ พอถึงเวลาฤกษ์ที่กำหนดไว้ คู่สมรสจุดรูปเทียน บูชาพระรัตนตรัย แล้วเข้าที่นั่งประจำที่ เจ้าสาวนั่งเบื้องซ้ายของเจ้าบ่าว เพื่อนเจ้าบ่าว เจ้าสาว ยืนหลังคู่สมรส การหลั่งน้ำสังข์ ประธาน สวมพวงมาลัยให้เจ้าบ่าว เจ้าสาว แล้วสรววมงคล เสร็จแล้ว รดน้ำสังข์ แล้วเจิม และคนอื่นก็ทยอยกันเข้าไปรดน้ำสังข์เสร็จ แล้ว เชิญประธานอีกคน ขึ้นไปถอดมงคลง จากนั้นจึงเชิญแขกรับประทานอาหาร

การเรียงหมอน ก็คือการจัดที่นั่ง และส่งตัวตามฤกษ์ที่กำหนด เมื่อผ่านพิธีแต่งงานไปแล้ว เพื่อให้ถูกต้อง ก็มีการจดทะเบียนสมรส

๑.๓.๓

ในปัจจุบันการแต่งงาน ยังมีประเพณีปฏิบัติกันอยู่เป็นพิธี โดยย่อบ้าง เต็มบ้าง สุดแต่ฐานะ คู่สมรส ส่วนใหญ่จะทำกันภายในครอบครัว ตามฤกษ์ที่กำหนด โดยให้ผู้ใหญ่รดน้ำแต่งงานที่บ้าน เป็นเสร็จ ในเวลาเลิกงานแล้ว เพื่อให้ผู้ไปร่วมงานได้ร่วมพิธีก็จัดให้มีพิเศษอีก โดยจัดตามสโมสร หรือโรงแรม มีการรดน้ำแต่งงาน อีกครั้งหนึ่งเป็นการสะดวกดี

๑.๔ พิธีปลูกบ้าน

๑.๔.๑ คติ การปลูกบ้านเป็นการจัดสถานที่ ให้ครอบครัว ได้อยู่เป็นหลักเป็นแหล่ง และมั่นคงตลอดไปจนถึงบุตร ธิดา ที่จะเกิดตามมาอีก เพื่อความเป็นมงคล จึงกำหนดการยกเสาเอก ลงเข็มเป็นฤกษ์ เป็นวันสำคัญ ของการปลูกบ้าน

๑.๔.๒ ขั้นตอนของพิธี

ก. ขั้นตอนของพิธี จัดหาฤกษ์วันที่ทำการ กำหนดหลุม หรือเสาที่จะทำการ เตรียมเครื่องสังเวยบูชาเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม้มงคล คือ ไม้ชัยพฤกษ์ ไม้ราชพฤกษ์ ไม้สัก ไม้ขนุน ไม้พยุง ไม้กันเกรา ไม้สีสุก ไม้ทองหลาง ไม้ทรงบาดาล ยาวประมาณ ๑ ฟุต ข้าวดอก ดอกไม้ ถั่วงา

- ข. ขั้นตอนในพิธี แยกเป็น ๓ ลักษณะ คือ
- การลงเข็มฤกษ์ เป็นการนำไม้มงคล ลงที่หลุมที่กำหนด หลังจากพราหมณ์บูชา เทพยดา แล้วได้เวลาฤกษ์ จึงลงเข็มฤกษ์นี้ จะลงก่อนหรือหลังการลงเข็มจริง ก็ได้ถือเป็นพิธีการ ทำตามฤกษ์วันที่มงคล แล้วโปรยข้าวตอก ดอกไม้ เมล็ดพันธุ์พืช พลายนพรัตน์
  - การยกเสาเอก เมื่อลงเข็มฤกษ์แล้ว เทตอหม้อ ยกเสาเอกขึ้น เป็นเสร็จพิธี เป็นการทำเจดีย์บ้านเรือน หรืออาคารที่เล็ก ๆ แต่เป็นอาคารพาณิชย์ใหญ่ ๆ ก็จะทำพิธี วางศิลาฤกษ์
  - การวางศิลาฤกษ์ เป็นการทำกับอาคารใหญ่ ๆ ซึ่งไม่สามารถยกเสาเอกได้ โดยก่อหลุมขึ้นสามารถเคลื่อนที่ได้ ทำการโดย เมื่อบูชาเทพยดา เสร็จ ก็จะทำการลงเข็ม ไม้มงคล และวางแผ่นอิฐ เงิน ทอง นาก แล้วจึงวางแผ่นศิลา โปรยข้าวตอก ดอกไม้ จากนั้นใส่ทรายกลบให้มิด เทปูน เมื่อจะขึ้นเป็นอาคาร นำหลุมศิลา ไปไว้ใต้อาคาร ที่ ๆ กำหนดไว้

๑.๕.๓ ปัจจุบันการปลูกบ้าน มักจะเป็นตึกคอนกรีตเสียส่วนใหญ่ การยกเสาเอกก็เปลี่ยนแปลงไป จากไม้ก็จะกลายเป็นเหล็กเส้นที่ผูกเป็นโครงเสา เพื่อจะเทแบบที่หลัง ส่วนสถานที่ราชการ อาคารพาณิชย์ ก็มักจะทำการ วางศิลาฤกษ์ เสียเป็นส่วนใหญ่ ในการทำพิธี ปลูกบ้านหรืออาคารนั้น เป็นการประกาศ ให้หมู่ผู้ที่ดินเคารพได้ทราบ ว่าตนจะมาอยู่ที่แห่งใหม่ ซึ่งกำลังจะสร้าง เพื่อเป็นการสะดวก ในการติดต่อเป็นส่วนใหญ่

๑.๕ วิธีตั้งศาลพระภูมิ

๑.๕.๑ คติ การตั้งศาลพระภูมิ เดิมเป็นการบูชา เทวดาที่รักษาอยู่ ภูมิสถานนั้น เพื่อจะได้ติดต่อ กับท่านได้สะดวก ซึ่งเชื่อว่า เจ้าที่ซึ่งดูแล รักษาบ้านเรือนนั้น ไม่อยู่เป็นที่เป็นที่ทาง ผู้อยู่อาศัยทำสิ่งไม่สมควร แก่ท่านได้ จึงจัดสถานที่ให้ท่านอยู่เป็นที่และสะดวกต่อการติดต่อ ขอพรจากท่าน

๑.๕.๒ ขั้นตอนของพิธี

- ก. ขั้นตอนก่อนพิธี จัดหาฤกษ์วันเวลา เตรียมสถานที่ โดยเลือกเอาบริเวณที่น้ำฝนที่ตกจากหลังคา ลาดลงมาไม่ถูกศาลได้ จัดซื้อศาล (ลักษณะเป็น เสาเดี่ยว มีกะบะทำเป็นแผ่นลาน และมีตัวบ้านเล็ก ๆ อยู่ในกะบะนั้น สูงระดับตา) เครื่องบูชาสังเวย
- ข. ขั้นตอนในพิธี เมื่อได้เวลา พราหมณ์ อันเชิญ เทพยดา และ เจ้าที่ (พระภูมิ) มายัง มณฑลพิธี พราหมณ์ ก็จัดการลงมณฑล ลงที่พื้นฐาน แล้วจึงตั้งศาล ให้เรียบร้อย จากนั้น จึงได้ฤกษ์ อันเชิญพระภูมิ ขึ้นยังศาล ซึ่งเตรียมเสร็จเรียบร้อยแล้ว จากนั้นเจ้าของบ้านพร้อมผู้อาศัย มานมัสการ เป็นเสร็จพิธี

๑.๕.๓ ปัจจุบันการตั้งศาลพระภูมิ มีกระทำกัน แม้ที่ตึกอาศัย ไม่มีบริเวณของบ้าน ก็จำเป็นจะเชิญพระภูมิ ขึ้นไปอยู่บนศาลฟ้า เพื่อตนและครอบครัว จะได้ระลึกถึงท่านได้ ยังที่กำหนดไว้ ฉะนั้นการบูชา และการเส่นไหว้พระภูมิ จึงเป็นพิธีที่จะทำให้ผู้บูชา มีจิตใจที่สะอาด อย่างน้อยก็ชั่วเวลา เข้ากราบไหว้พระภูมิ และยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ของครอบครัว ว่าตนจะอยู่สุขสบาย เมื่อท่านสบาย ซึ่งเป็นการปรารถนาดี ต่อครอบครัว

๑.๖ พิธีทำบุญวันเกิด

๑.๖.๑ คติ การทำบุญในวันเกิดของตนเองนั้น ถือว่าจะส่งเสริมให้บุญกุศลที่ตนทำ นำชีวิตให้มีความสุขตลอดไป ในอนาคต และเป็นการแสดงว่า ชีวิตได้ผ่านสิ่งต่าง ๆ มาครบอีกปีหนึ่งแล้ว ในการทำบุญ ในวันเกิด มักจะทำกันทุกปี จะมีการทำบุญดั่งบาตรเป็นปกติ แต่ช่วงอายุ ที่จะทำพิธีการใหญ่ ก็มักจะทำเป็นรอบ ๆ ละ ๑๒ ปี เช่นทำบุญอายุครบ ๑ รอบ ๒ รอบ เป็นต้น เรียกว่า แซยิดโดยมากมักจะทำ เมื่อครบ ๕ รอบ (บางที่ก็ทำ เมื่อ ๒๕ และ ๕๐ ก็ได้) ลรูปแล้วก็จะไม่กำหนดว่าจะทำเมื่อไร แล้วแต่ผู้ทำจะเลือก

๑.๖.๒ ขันตอนของพิธี

- ก. ขันตอนก่อนพิธี นิมนต์พระเจริญพระพุทธมนต์ เย็นก่อนวันเกิด หากฤกษ์เวลาที่จะทำพิธีในวันเกิด และนิมนต์พระสวดนพเคราะห์ เชิญโหร หรือพราหมณ์ประกอบพิธีบัตรพลี ๑๑ บัตร เทียนและรูป (เทียนสูงเท่าตัว และหนักเท่าอายุ เจ้าของวันเกิด เทียนมงคล ความยาว วัดรอบศีรษะ หนัก ๙ บาท เทียนประจำบัตร เทียนบูชาเทวดา เทียนทำน้ำมนต์) ขันสาครใหญ่สำหรับทำน้ำเทพมนต์ กรอบหรือบาตร ๓ ใบ สำหรับทำน้ำพระพุทธมนต์ ถวายรูปละ ๑ กรอบ ใบไม้มงคล เครื่องสังเวท กู้เทียนชัย จัดสถานที่สำหรับพระสงฆ์ และ โหร พราหมณ์
- ข. ขันตอนในพิธี พอได้เวลา เจ้าภาพจุดธูปเทียน บูชาพระรัตนตรัย แล้วจุดเทียนชัยมงคล บูชาเทวดานพเคราะห์ เมื่อพระสวด จบหนึ่งแล้ว โหรก็จะกล่าวมนัสการเทวดาองค์หนึ่ง ผลัดกันสวดเช่นนี้ จนครบเทวดา เป็นเสร็จพิธีในตอนเย็นครั้นตอนเช้าเลี้ยงพระเสร็จ พอถึงฤกษ์กัณฑ์ อวยพร
- ๑.๖.๓ ปัจจุบันการทำบุญวันเกิด ก็มักจะเพียง ทำบุญตักบาตร เท่านั้น ส่วนการบูชาเทวดานพเคราะห์นั้น ก็คิดจะทำกันเมื่อตอนเกิดร้อน ขอให้เทวดานพเคราะห์ช่วยเรียกกันว่า พิธีเสดาะเคราะห์ไป เมื่อตนเดือดร้อน ไปขอให้โหร กำหนดฤกษ์ในการทำพิธี บูชาเทวดานพเคราะห์ และกระทำกันเลยส่วนมากทำกันวันเดียว จึงกลายเป็นพิธี แยกออกมาต่างหาก จากการทำบุญวันเกิด

๒. พิธีอวมงคล

หมายถึงทำพิธี ที่ทำให้แก่ผู้จากไป (ตาย) เป็นการทำบุญ หรือสิ่งที่ดี ให้แก่ผู้ตาย

๒.๑ พิธีถอลบบัตร สุมเพลิง

คติ เป็นพิธี เพื่อป้องกันเสนียด ทำสิ่งที่ไม่เป็นมงคล ให้กลับเป็นมงคล จะทำก็ต่อเมื่อมีการสร้างพระนครใหม่ หรือมีการตายผิดธรรมชาติ (ตายโหง)

เช่นรตตาย ช้างแทงตาย เป็นต้น เป็นการขจัด หรือทำสถานที่นั้น ให้เกิดเป็นมงคล โดยจัดนำวิญญาณ สิ่งที่ดีทั้งหลาย ออกจากสถานที่เหล่านั้น

๒.๑.๒. ขั้นตอนของพิธี

ก. ขั้นตอนก่อนพิธี ชูดหลุมให้มีขนาดกว้าง ยาว และ ลึกพอสมควร (สำหรับสุมเพลิง) เตรียมกลบ เครื่องเซ่น บัตรพลี แพหยวกกล้วย รูปเทียน หม้อน้ำมนต์ หินบดยา เครื่องสรรพยา สายสิญจน์

ข. ขั้นตอนในพิธี ทำเมื่อเวลาพลบ คือใกล้จะค่ำ ประมาณ ๑๘.๐๐ น. ไปแล้วพราหมณ์ บุษาทพยดา และเซ่นวิญญาณที่ตายไป จากนั้นก็ปั้นรูปคนด้วยดินสมมุติ ว่าเป็นผู้ตาย ไปไว้ที่แพ แล้วนำไปลอยน้ำ นำบัตรพลี เครื่องสรรพยาลงหลุม แล้วสุมเพลิง ๓ วัน จึงทำการกลบ เป็นเสร็จพิธี

๒.๑.๓

ปัจจุบันพิธีนี้ จะไม่ได้ทำเสียแล้ว คงจะเป็นผลมาจาก ไม่มีการตั้งพระนครใหม่ อย่างหนึ่ง ส่วนการตายของคนนั้น เมื่อมีการเจ็บด้วยกรณีต่าง ๆ ก็ส่งโรงพยาบาล และไปตายที่โรงพยาบาลส่วนใหญ่ การตายโดยผิดธรรมชาติที่บ้านก็มีส่วนน้อย และคนที่สนใจ ที่จะทำพิธี คงจะมีเพียง นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อความเป็นมงคล และการบัตว์ขวัญ (คือการนำวิญญาณออก จากสถานที่ โดยการเซ่น และพรมน้ำมนต์ธรรม์สาร ก็เป็นเสร็จพิธี)

ประวัติการเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๕.๑ ว่าด้วยประเทศอินเดีย

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นศาสนาที่มีต้นกำเนิดในประเทศอินเดีย และมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยอุปนิษัทและสมัยเวทานตะ ซึ่งเป็นสมัยเดียวกับการกำเนิดพระพุทธศาสนา สมัยนี้จะถือว่าเป็นยุคทองของปรัชญาทางศาสนาถือได้ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและศาสนาพุทธจึงมีความสัมพันธ์และเผยแพร่ไปด้วยกัน โดยมีพระราชาเมืองต่าง ๆ ให้ความสนับสนุน ถ้าพระราชาเมืองใดทรงรับพระพุทธศาสนา พระราชานั้นก็ยังถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นระเบียบประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของสังคม จึงมีความเคารพทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไปพร้อมกัน

การเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น ได้มีการถ่ายทอดวิชาการความรู้และปรัชญาสำหรับการดำเนินชีวิตให้กับอินเดียมาเป็นเวลาช้านาน การส่งสมวิทยการต่าง ๆ ได้ปฏิบัติติดต่อกันมาจนเป็นระเบียบประเพณี เป็นวัฒนธรรมของสังคมขึ้น เมื่อมีการขยายเมืองและตั้งบ้านเมืองใหม่ขึ้น นักบวชในศาสนา ก็จะเป็นผู้ส่งสอนธรรมตามคัมภีร์แก่ประชาชนและพระราชา และเป็นผู้รวมจิตใจให้มีความสามัคคีของประชาชนโดยเป็นผู้กระทำบูชาแด่เทพเจ้า เพื่อให้การสร้างบ้านเมืองใหม่มีความแข็งแรง โดยกำหนดจุดซึ่งเป็นหลักของการรวมจิตใจ คือ เทวสถานสำหรับกระทำสักการบูชา และพิธีกรรม การสร้างพระนครแล้วสร้างพระบรมมหาราชวังสำหรับพระราชา ในการขยายบ้านเมืองนั้นมีหลายวิธีการคือ บ้านเมืองที่พระราชาซึ่งครองอยู่มีราชบุตรหลายองค์ จึงกำหนดให้องค์หนึ่งเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ และองค์ที่เหลือนั้น พระราชาจะแบ่งพลเมือง ทรัพย์สมบัติให้ไว้ไปหาที่ตั้งบ้านเมืองใหม่ ด้วยเหตุนี้บ้านเมืองใหม่ที่เกิดขึ้นจึงมีสายสัมพันธ์ติดต่อกันทั้งทางด้านการปกครอง ศาสนา และอีกกรณีหนึ่งการขยายบ้านเมืองก็ด้วยการ

ยกกองทัพไปชิงเอาบ้านเมืองของพระราชามืออื่นมาเป็นของตน และส่งราชบุตรไปครองเมืองนั้น ก็มีการนำพลเมืองและนักบวช พราหมณ์ ปุโรหิต ไปด้วยหรือส่งพลเมืองของพระราชานั้นไปสำรวจทำเลที่ตั้งเมืองขึ้นใหม่ เพื่อจะเป็นแหล่งหาโภคทรัพย์ให้กับเมืองของตน การกระทำเหล่านี้ทำให้ศาสนาพราหมณ์—ฮินดู ได้ขยายออกไปยังที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเอเชียอาคเนย์ แม้นอกประเทศอินเดีย

๕.๑.๑ ด้วยความเจริญทางด้านวัฒนธรรม ศาสนา และปรัชญา จึงทำให้ประชาชนมีสุนทรียในการจินตนาการถึงความดีและถ่ายทอดปรัชญาทางศาสนาออกมาทางด้านศิลปะ เพื่อแสดงให้เห็นถึงพลังของความดี แนวทางการดำเนินชีวิตตามรอยของปรัชญาศาสนาพราหมณ์—ฮินดู ซึ่งมีเทพเจ้าต่าง ๆ เป็นเสมือนตัวอย่างให้นักถึงความดีเหล่านั้น ศิลปะต่าง ๆ ที่ได้รับความยกย่องว่าเป็นศิลปะทั้งดงามนั้นมีอยู่หลายสมัย และเฉพาะศิลปะอินเดียสมัยที่ ๓ คือศิลปะสมัยคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๔—๑๑) ศิลปะสมัยหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑—๑๓) และศิลปะสมัยปาละ—เสนะ ในแคว้นเบงกอล (พุทธศตวรรษที่ ๑๔—๑๘)

การเปลี่ยนแปลงทางศาสนา ความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปะในสมัยคุปตะและหลังคุปตะก็มีปรากฏแก่พุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์—ฮินดูเช่นเดียวกัน มีการแต่งเวทมนต์สูตรอันเป็นรากฐานของศาสนาฮินดูในปัจจุบันขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๔—๑๐ ขณะนี้ปรัชญาในศาสนาต่าง ๆ เจริญถึงขีดสูงสุดและแข่งขันกันในด้านปัญญา ศาสนาพราหมณ์ก็แสดงให้เห็นถึงศิลปกรรมซึ่งจะไม่มีสมัยใดสามารถเปรียบเทียบได้ ในสมัยนี้เป็นสมัยที่ศาสนาต่าง ๆ เข้าปะปนกัน พระจักรพรรดิในราชวงศ์คุปตะและพระเจ้าทระระแห่งเมืองกาโนชทรงอุปถัมภ์ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ แม้ว่าจะทรงนับถือศาสนาหนึ่งศาสนาใดโดย เฉพาะก็ตามสำหรับปรัชญาทางศาสนาในขณะนั้น ก็มักเกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่และเข้าปะปนกันอย่างมากมาย

ราว พ.ศ. ๑๗๔๔ ศาสนาพราหมณ์ก็เข้าครอบงำทั้งความคิดเห็นและศิลปกรรมในประเทศอินเดีย อิทธิพลของศิลปะคุปตะที่มีอยู่ในดินแดนของประเทศอินเดียทั้งหมดตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๔—๑๑ มีอยู่มากและเต็มไปด้วยเอกภาพ ศิลปะสมัยอื่น ๆ แม้ว่าจะสืบต่อลักษณะของสมัยคุปตะและเปลี่ยนแปลงลักษณะเหล่านั้นไปบ้างตามกฎหมายแห่งวิวัฒนาการ

ของศิลปะอินเดีย แต่ก็มีความคิดแปลกจากศิลปะแบบคุปตะออกไปอย่างแท้จริง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะศาสนาพราหมณ์เริ่มมีความสำคัญยิ่งขึ้นก็ได้ ศิลปะหลังสมัยคุปตะเป็นศิลปะท้องถิ่นในศาสนาพราหมณ์ที่เจริญขึ้นในแคว้นมหาราษฏร์ ทางทิศตะวันตกของประเทศอินเดียคือ ศิลปะจากยุคตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ ในแหลมเดคข่านภาคตะวันออกคือศิลปะสมัยปาละในแคว้นเบงกอล ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ คงมีแต่เพียงศิลปะสมัยปาละในแคว้นเบงกอล ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗ เท่านั้น ที่เราอาจถือได้ว่าเป็นศิลปะในพุทธศาสนาสืบต่อจากศิลปะสมัยคุปตะลงมาโดยตรง แต่อำนาจแห่งการสร้างสรรค์ก็ได้หายไปสิ้นแล้ว

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าศิลปะสมัยคุปตะและหลังคุปตะ เป็นขั้นที่สำคัญขั้นหนึ่งในวิวัฒนาการของสุนทรียภาพของศิลปะอินเดีย ศิลปะทั้งสองแบบมีตัวอย่างศิลปกรรมอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นต้นว่าพระพุทธรูปที่เมืองสารนาถและมถุราในพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ จักรกรรมฝาผนังที่ถ้ำอชันดาในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และภาพสลักนูนสูงที่เมืองมาดิปूरุม และที่เอลโลรา ศิลปกรรมเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นเป็นอย่างดีถึงวิวัฒนาการของศิลปะอินเดีย คือแสดงถึงความบังคาลใจจากที่ต่าง ๆ กัน ภายใต้ลวดลายเครื่องประดับและรูปร่างเช่นเดียวกัน

๕.๑.๒ ประติมากรรม ตั้งแต่สมัยคุปตะเป็นต้นมา ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ก็มีเพิ่มขึ้น ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์มักแสดงถึงเทวอำนาจ ความโอ้อ่า และความได้สัดส่วนของสิ่งที่ขัดแย้งกันเองในตำราของศาสนาฮินดู นอกจากนี้ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ยังแสดงท่าเคลื่อนไหวเพื่อแสดงถึงเทวอำนาจ

ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๔ หลัง พ.ศ. ๑๕๕๐

ในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เมื่อรวมกฤษณะและศานุกิษย์ ได้สั่งสอนเผยแพร่ "ศาสนาเดียว" ในประเทศอินเดีย ความพยายามที่จะรวมศาสนาเข้าด้วยกันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่มีประสพค้ของนักปรัชญาสมัยใหม่ทุกท่านในประเทศอินเดีย ตั้งแต่ท่านรพินทรนาถ ฐากูร ลงไปจนกระทั่งถึงท่านโมหันทาส การามจันทร์ คานธี

พร้อมกับการเคลื่อนไหวทางปรัชญาเช่นนี้ ก็มีการเคลื่อนไหวทางประติมาณวิทยาในศาสนาฮินดูด้วย คือมีประติมาณวิทยาที่แตกต่างกันอย่างมากมายและสร้างขึ้นตามกฎหมายที่

วางไว้อย่างละเอียดและแน่นอน รูปพระอิศวรและพระนารายณ์ก็มากขึ้นและมีปางต่าง ๆ กัน พระอิศวรทรงเป็นเทพเจ้าแห่งการพ้องคือพระศิวนาฏราช ทรงเป็นเจ้าแห่งดนตรีและศิลปะคือวิณาศร เป็นเจ้าแห่งความรื่นเริงลึกลับซึ่ง คือ ชญานทักษิณมูรติ หรือทรงอยู่ในลักษณะพิโรธคือไภรพ พระนารายณ์เองก็ทรงมีรูปต่าง ๆ กัน ปางอวตารของพระองค์ที่สำคัญก็คือบรรทมอยู่กลางมหาสมุทรคือนารายณ์ หรือเป็นนรสิงห์ พระรามหรือพระกฤษณะ

นอกจากพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ๒ องค์นี้แล้ว ยังมีเทวดาชั้นรองอีกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทพริตา

๕.๒ ว่าด้วยชาวอินเดียมาตั้งถิ่นฐานในชวา

เรื่องมูลประวัติที่ชาวอินเดียมาตั้งถิ่นฐานในเกาะชวานั้น ดำเนินหนึ่งว่า เจ้าเมืองโรมวิสยส่งคนสองหมื่นครัวให้ไปตั้งในเกาะชวา ตั้งไม่ได้เป็นไช้ตายเกือบหมด เหลือรอดกลับมา ๒๐ ครัว ครั้นเมื่อศักราชชวาได้ ๑๐ ปี เจ้ากสิงครรัฐในอินเดียส่งคนสองหมื่นครัวไปตั้งในเกาะชวามีคนเกิดมากขึ้นล่วงมาได้ ๒๔๙ ปี ศักราช ๓๐๐ จึงมีเจ้าผู้ครองชื่อกาโนเป็นใหญ่อยู่ได้ ๑๐๐ ปีจุติ บุตรชื่อพาสูเกติ ได้เป็นเจ้าสืบวงศ์เมื่อศักราชได้ ๔๐๐ เมืองหลวงนั้นมีชื่อว่าวิราตะ ครั้นพาสูเกติล่วงแล้วบุตรชื่อมางศปติได้ครองเมืองแทนและสืบสันตติวงศ์ต่อ ๆ มาได้ ๓๐๐ ปี ศักราช ๗๐๐ จึงมีเมืองอักษิณะเกิดขึ้นในชวามีเจ้าเมืองชื่อปูลสาระ ๆ มีบุตรชื่อไปสะ ๆ มีบุตรชื่อบันทุเทวนาคะ ได้ครองเมืองอักษิณะ สืบลำดับกันมาสามราชวงศ์ใน ๑๐๐ ปี องค์ที่ ๔ ชื่อชายะพายะยกจากเมืองอักษิณะไปตั้งนครใหม่ชื่อเกติรี คือเมืองดาหาเมื่อศักราช ๘๐๐ ครั้นล่วงแล้วไม่มีผู้สืบวงศ์เมืองดาหาก็ร้างไม่มีเจ้า ยังมีเมืองอีกสองนคร ๆ หนึ่งชื่อบรมบานัน (พราหมณ์พนมคือเจดีย์พราหมณ์) เจ้าเมืองชื่อพางง อีกนครหนึ่งชื่อเปงดิง เจ้าเมืองชื่ออังกสิงเดรีย นครทั้งสองนี้ทำศึกสงครามกัน ราชบุตรเขยของอังกสิงเดรียชื่อธรรมายา มีฝีมือเข้มแข็งประหารพากะเจ้าเมืองพราหมณ์พนมตาย เมืองพราหมณ์พนมก็ร้างตั้งแต่ศักราชได้ ๕๐๐ ฝ่ายเมืองเปงดิงนั้นอังกสิงเดรียล่วงแล้วธรรมายาบุตรเขยได้ครองราชสมบัติแทน ครั้นสิ้นธรรมายาแล้วชาด

เชื้องศ์เมืองกัรวังไป ครั้นเมื่อศักราช ๑๐๐๒ อริสากะมาจากอินเดียมาตั้งเมืองเมณฑังกะ-
มุลันเป็นใหญ่ แล้วสร้างวิหารจันทิเสวทันหลังที่บริมบานันในปีศักราช ๑๐๑๘ สร้าง
วิหารโบโรโบโดในปี ๑๓๖๐

ในเรื่องอริสากะได้มาสู่ประเทศชวานันตั้งแต่ประบูชายะพะยะครองกรุงอัฏฐะสีบ
สันตติวงศ์มาคืออมิชายะ ชายะอมิสาณะปานจาละ เจริยะ และกุสุมาจิตระ ได้ย้ายนคร
จากอัฏฐะสีบไปตั้งที่กุศราฐ แรกตั้งตำรามหาศักราชเรียกว่าอริสากะ ส่งราชบุตรองค์หนึ่ง
ไปครองเกาะชวา มีอำมาตย์ที่ไปด้วยชื่อชลมาตานิ ๑ ชลมาอุพากิ ๑ ชลมาอุษัมคุดุกัน ๑
ชลมาบังอริวิก ๑ ชลมาประชurit ๑ อำมาตย์ทั้งห้านี้ชำนาญในศิลปศาสตร์คนละอย่าง คือ
การนา ๑ การช่าง ๑ การหนังสือ ๑ การแพทย์ ๑ การวาดเขียน ๑ การยุทธ์ ๑ ไป
ด้วยเรือใหญ่ ๖ ลำ เรือน้อย ๑๐๐ ลำ บรรทุกพล ๕๐๐๐ ครวี่ สี่เดือนจึงถึงเกาะชวาไป
ครั้งแรกตั้งไม่ได้ต้องกลับ แล้วไปอีกครั้งจึงตั้งได้ ขึ้นเดินบกไปถึงกลางเกาะถางป่าอยู่
ไม่นานราชบุตรนั้นประชวร ไฟรพณ์ก็ผิดน้ำตายมาก จึงยกย้ายมาทางทิศใต้และทิศตะวันออก
ก็ไดพบอ่าวมะตาเรม จึงสร้างนคร ณ ที่นั้นให้ชื่อว่าเมืองเมณฑังกมุลัน ตั้งนามของ
พระองค์ว่าปะโรวิชายะสะเวละชาละ สำเร็จเมื่อมหาศักราชได้ ๕๒๕ แล้วส่งทูตไปกุศราฐ
พระราชบิดาได้ทรงทราบจึงให้คนเพิ่มเติมมาอีก ๒๐๐๐ คน พระราชบิดานั้นบางแห่งเรียก
พระนามว่าบาเลียวฮา สมัยนั้นมีเจ้าตนหนึ่งเป็นชาวเมืองมะละกา ได้มาตั้งอยู่ที่บลัมบังกัน
ได้มาสวามิภักดิ์แก่สะเวละชาละนครเมณฑังกมุลัน สะเวละชาละครองราชสมบัติสืบชัตติย-
วงศ์ต่อ ๆ กันมาคืออริกฤษมะ อริวิชายะ การสร้างเทวสถานบริมบานัน (พราหมณ์พนม)
อันปรากฏอยู่ในแขวงมตาเรมและการสร้างพุทธสถานโบโรโบโดอันปรากฏอยู่ ณ เขาภูหนง
ปรากฏที่เกตุนี้ว่าได้เรียกขานมาจากประเทศอินเดียและได้สร้างขึ้นในคราวนี้ อริวิชายะมี
ราชบุตรห้าองค์ องค์ที่หนึ่งเป็นหัวหน้าในการทำนา องค์ที่สองเป็นหัวหน้าในการค้าขาย
องค์ที่สามเป็นหัวหน้าในการบ้ำและสวน องค์ที่สี่เป็นหัวหน้าในการทำน้ำมัน น้ำตาลและ
สุราต่าง ๆ องค์ที่ห้าชื่อเรสิเดนดังกะนดี ฉลาดในการปกครองได้ช่วยราชการในบิดา บุตร
นอกจากนี้ก็มีมากแต่ไม่กล่าวถึง

ครั้นอริวิชายะล่วงแล้ว เสนาอำมาตย์ราชบุรุษก็ประชุมเชิญราชบุตรที่ห้าชื่อเรสิเดน
ดังกะนดีขึ้นครองราชสมบัติในนครเมณฑังกมุลัน จึงให้พระเชษฐาทั้งสี่แยกกันไปครอง

เมืองสามเมือง คือเมืองพาดเลน ๑ เมืองชปาระ ๑ เมืองโกวรีบัน ๑ แต่ที่อีกคนหนึ่งอยู่ช่วยราชการ ครั้นสิ้นบุญเรติเคนดังกะเนติแล้ว พระเชษฐาที่อยู่ช่วยราชการนั้นได้ครองราชสมบัติแทน ทรงพระนามว่าเทวากุสุมาแล้วยกย้ายนครจากเมณฑังกมุลันมาตั้งใหม่ในทิศตะวันออก ณ บำสิงคาลวันใกล้กับเมืองสุรบายะ เมื่อมหาศักราชได้ ๔๔๖ ด้วยเหตุที่เมืองตั้งอยู่ในบ้ำสิงคาล จึงได้นามว่าเคื่องชังคาล พระเจ้าเทวากุสุมามีพระธิดา ๑ โอรส ๔ ได้ส่งไปเรียนศาสนาพราหมณ์ในประเทศอินเดียทั้งห้าด้วยกัน โอรสองค์ใหญ่ได้ธิดาเจ้ากาลิงค์ในอินเดียเป็นภริยาเมื่อจะกลับมาประเทศชวา บิดาภรรยาจัดเรือใหญ่ ๓ ลำบรรทุกของมีราคาต่าง ๆ ให้มากับให้ทหาร ๑๐๐๐ คนมาด้วย ครั้นมาถึงประเทศชวาแล้ว เทวากุสุมาพระราชบิดาจึงแบ่งราชสมบัติและแคว้นแคว้นให้โอรสทั้งสี่แยกกันครองนครเป็นส่วน ๆ คือให้โอรสองค์ใหญ่ทรงนามว่าเลมบูอมิลูเฮอร ครองเมืองชังคาล (กูเรบัน) ให้เลมบูอมิลูห์ครองเมืองสิงคะสาร์ (สิงห์สัสำหรับ) ให้เลมบูอมิเสสะครองเมืองงาระกันเคเคลง (กาหลัง) ให้เลมบูมิชายะ ครองเมืองเกดิริ (ดาหา) แต่พระธิดาองค์ใหญ่นั้นทรงนามเทวิกิลิสฺสุจิ (สุทฺธิ) ไม่มีสามี พระนางองค์นี้เป็นผู้สร้างเทวสถานคิลาอันปรากฏอยู่ ณ เมืองสิงคะสาร์ (สิงห์สัสำหรับ) เลมบูอมิลูเฮอรเจ้านครชังคาล (กูเรบัน) มีโอรสทรงนามบันทยิอินูเกรตาปติ (เนื่องมาจากคำว่าวิษณุเขตตะปติ คือชัคติยาปติ) คำว่าบันทยินั้นหมายความว่าผู้มีสุรภาพกล้า บันทยิอินูนี้คือตัวอิเหนา ชาวชวานิยมว่าแบ่งภาคอวตารมาจากวิษณุ บันทยิสฺสุเรียคือบันทยิสฺสุริยะก็เรียก นางจันทร์ทริภะเนบุตริท้าวดาหา (บุษบา) ซึ่งเป็นภรรยาที่สองรองแต่นางอังเครเน (จินตหรา) ภรรยาที่หนึ่งลงมานั้นว่า คือเทวิกาละศรีลักษมีแบ่งภาคมา แรกใช้กรีชในประเทศชวาเกิดมีขึ้นตั้งแต่บันทยิอินูนี้เป็นต้นเดิมมา เพราะได้กรีชเทวาเป็นปฐม

๕.๒.๑ ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ

๕.๒.๑.๑ ศิลปอินเดีย—ชวา หรือชวาภาคกลาง เจริญขึ้นตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๔๗๐ แต่เริ่มมีสถาปัตยกรรมที่เหลือให้เราคงเห็นอยู่ได้ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๒๗๐ เท่านั้น โบราณวัตถุสถานส่วนใหญ่ค้นพบทางภาคกลางของเกาะชวาในสมัยนี้ศิลปอินเดียมีอิทธิพลสูง ราชวงศ์ที่สำคัญในสมัยนี้ก็คือ ราชวงศ์ไศเลนทร์ (ราว พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๔๐๐) เดิมครองอยู่บนภาคกลางของเกาะชวา แต่ต่อมาได้ย้ายไปครองอาณาจักรศรีวิชัยบนเกาะสุมาตรา

และราชวงศ์มะตะรามผู้สืบเชื้อสายลงมาจากพระเจ้าสัญชัย และนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย

๕.๒.๑.๒ ศิลปชาวภาคตะวันออก ระหว่าง พ.ศ. ๑๔๗๐ พุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในระยะนี้โบราณสถานวัตถุส่วนใหญ่ได้ค้นพบทางภาคตะวันออกของชาวเพราะราชธานีได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่นั่น ศิลปมีลักษณะเป็นพื้นเมืองมากขึ้นและมีอิทธิพลของศิลปจีนเข้าผสมราชวงศ์ที่สำคัญในสมัยนี้ก็คือราชวงศ์พระเจ้าไอรังละ (พ.ศ. ๑๕๓๔—ราว พ.ศ. ๑๕๕๒) นอกจากนี้ก็มีราชวงศ์สิงหาสุหรี (พ.ศ. ๑๗๖๕—๑๘๓๕) และราชวงศ์มัชปาหิต (พ.ศ. ๑๘๓๖—ราว ๒๐๕๖ หรือ ๒๐๗๑) ในสมัยนี้ศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรือง

๕.๒.๑.๓ สมัยอิสลามตอนต้น ปรากฏว่าศาสนาอิสลามได้แผ่เข้ามาถึงภาคเหนือของเกาะสุมาตราตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ และได้เข้ามาถึงภาคตะวันออกของเกาะชวาในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ การแผ่นี้ได้เข้ามาอย่างสงบทางด้านการค้าขาย ในขั้นต้นได้เผยแพร่อยู่ตามริมฝั่งทะเลก่อนต่อจากนั้นจึงค่อย ๆ แผ่เข้าไปภายในประเทศ ทำให้ราชวงศ์มัชปาหิตหันนับถือศาสนาพราหมณ์ต้องเสื่อมลง และราชวงศ์มะตะราม (ใหม่) ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามได้เข้าแทนที่

๕.๒.๒ ศิลปชาวภาคกลาง

สถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับ ศิลปทางภาคกลางของเกาะชวาเริ่มต้นด้วยศิลปจารึกช่วงกาลใน พ.ศ. ๑๒๗๕ ศาสนสถานที่ถูกหนองวู گیر ซึ่งเป็นที่ค้นพบจารึกอาจสร้างขึ้นในสมัยนี้ แต่โดยทั่วไปก็มักกล่าวกันว่าสถาปัตยกรรมในศิลปภาคกลางเริ่มต้นด้วยเทวาลัยบนที่ราบสูงเตี้ย ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของภาคกลางของเกาะชวา เทวาลัยเหล่านี้สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย และมีผู้สันนิษฐานว่าอาจสร้างขึ้นโดยราชวงศ์มะตะรามของพระเจ้าสัญชัย ได้ค้นพบจารึกมีศักราชตั้งแต่ พ.ศ. ๑๓๕๒ ลงมา นามของเทวาลัยบนที่ราบสูงเตี้ยเหล่านี้คงมาตั้งขึ้นในภายหลังตามชื่อบุคคลสำคัญในมหากาพย์มหาภารตะ

ทางภาคตะวันออกของเกาะชวาก็เริ่มมีสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกันแต่คงอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้น ได้ค้นพบจารึกที่หินชะทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองมาลงมีศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๓๐๓ กล่าวถึงศาสนสถานแห่งหนึ่ง จันทิบาดุดอาจเป็นศาสนสถานแห่งนี้

นอกจากนี้ก็มีจันทิสังคริตซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองมาลัง เช่นเดียวกัน อายุคงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ทั้งจันทิบาทุตและสังคริตสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย

ทางทิศตะวันออกของเมืองยกยาการ์ตา ได้ค้นพบจันทิเล็ก ๆ อีกแห่งหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้เป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ ชื่อจันทิสัมพิสำหรับ อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

จันทิโลโรจงกรังที่หมู่บ้านปรมะนัน ซึ่งบางครั้งก็เรียกว่าเทวาลัยปรมะนันตั้งอยู่ภายในกำแพงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๓ ชั้น

ลานชั้นในมีเทวาลัยขนาดใหญ่ ๓ หลัง หลังกลางสร้างถวายพระอิศวร มีเทวาลัยของพระพรหมอยู่ทางทิศใต้ และของพระนารายณ์อยู่ทางทิศเหนือ ตรงข้ามเทวาลัยพระอิศวรมีเทวาลัยขนาดเล็กประดิษฐานรูปโคนันที มีรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงรถอยู่ ๒ ข้างและยังมีเทวาลัยเล็ก ๆ อีก ๒ หลัง อยู่ ๒ ข้างของเทวาลัยโคนันทีอีก ทั้งสามหลังหันหน้าไปทางทิศตะวันตกยังเทวาลัยใหญ่ กล่าวกันว่าเทวาลัยอีก ๒ หลังข้างโคนันทีนี้เดิมประดิษฐานรูปพระอิศวรอีก ๒ ปาง แต่บางท่านก็กล่าวน่าจะประดิษฐานหงส์คือพาหนะของพระพรหมและครุฑพาหนะของพระนารายณ์มากกว่า

๕.๒.๓ ประติมากรรม

๕.๒.๓.๑ ประติมากรรมสมัยที่ ๓ ของศิลปะชวา ก็คือประติมากรรมที่ยังคงรักษาสุนทรียภาพตามแบบศิลปะอินเดียสมัยคุปตะไว้ ประติมากรรมสมัยนี้ เป็นต้นว่า เทวรูปศิลาขนาดใหญ่ ๕ รูปจากจันนิบานม ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงจาการ์ตา จันนิบานมเป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ตั้งอยู่ใกล้กับจันทิปะวนไม่ห่างจากบุโรพุทโธนัก แต่ปัจจุบันไม่เหลือซากอะไรแล้ว เทวรูปเหล่านี้ก็คือพระศิวมหาเทพทรงยืนอยู่หน้าโคนันที พระคเณศ พระนารายณ์ทรงยืนอยู่หน้าพระยาครุฑ พระพรหมและพระภฏาระครุฑหรือพระอค์สตัยะ รูปพระคเณศซึ่งทรงถือลูกประคำ เศษงาช้างขาที่หัก ถ้วยขม และแค้นนั้นยังคงแสดงท่าทางสงบเสถียรอยู่มาก ในบรรดาเทวรูป ๕ องค์เหล่านี้ รูปพระนารายณ์คงจะสลักขึ้นทีหลังสุดเพราะมีสายรัดองค์ประกอบอยู่หลายเส้น แสดงให้เห็นว่ามีวิวัฒนาการมากขึ้นแล้ว

สำหรับประติมากรรมสมัยที่ ๔ ของศิลปะชวาภาคกลางก็ได้แก่อิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัยหลังคุปตะที่แพร่เข้ามา มีทั้งในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์คงได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปัลลวะทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย เช่น เทวรูปพระนารายณ์จากวิชัยยาทางทิศตะวันตกของเกาะชวา พระนารายณ์ทรงถือศร จักร สังข์ และธรรณี (ดอกบัว) มีลักษณะคล้ายศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปัลลวะในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ มาก นอกจากนี้ก็มีเทวรูปศิลาบนที่ราบสูงเตี้ยบางองค์ เทวดาบางองค์ เช่น พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร ประทับคร่อมอยู่เหนือหลังพาหนะ พาหนะเหล่านี้มีลำตัวเป็นคนแต่มีหน้าเป็นหงส์ ครุฑ และโคตามลำดับ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ ยังมีประติมากรรมเล็กๆ หล่อด้วยทองเป็นรูปพระอิศวรและพระอุมาอีก ค้นพบที่เคมรุห์ไม่ไกลจากที่ราบสูงเตี้ยมากนัก มีลักษณะคล้ายกับศิลปะอินเดียทางภาคใต้

๔.๒.๓.๒ ประติมากรรมสมัยที่ ๔ ของศิลปะชวาภาคกลางในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะสมัยราชวงศ์ปาละทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗)

สำหรับเทวรูปศิลาในสมัยนี้ก็มีเทวรูปพระอิศวรซึ่งค้นพบบนที่ราบสูงเตี้ย และโดยเฉพาะเทวรูปพระอิศวร พระพรหม และพระนารายณ์ที่เทวาลัยโลโรจงกรังหรือปรัมบะนัน เทวรูปเหล่านี้ล้วนเป็นภาพสลักนูนสูงทั้งสิ้น พระอิศวรทรงมี ๔ กร ถือลูกประคำและแส้ ในพระหัตถ์เบื้องหลัง มีตรีศูลสลักอยู่เหนือแผ่นเบื้องหลังทางด้านขวา ศิราภรณ์ที่ประดับด้วยหัวกระโหลกและทรงทัดจันทร์เป็นปิ่น ทรงนาคเป็นสังวาลย์ประติมากรรมพระอิศวรนี้สูง ๓ เมตรและฐานสูง ๑ เมตร พระหัตถ์ขวายกขึ้นเหนือพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว นอกจากนี้ยังได้ค้นพบศิลาตั้งและฐานที่มีลายสลักงดงามที่กรุปชักหรือจันทินาคาสำหรับ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเทวาลัยปรัมบะนันนัก ที่ปลายฐานสำหรับรองรับศิลาตั้งหรือที่เรียกว่าโซนนัน สลักเป็นเศียรนาคกำลังรองรับอยู่

อิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัยปาปะโดยเฉพาะที่มหาวิทยาลัยนาลันทาเกี่ยวพันกับประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กในศิลปะชวาภาคกลางตอนปลายเป็นอันมาก

ในสมัยนี้ได้ค้นพบเทวรูปพระศิวมหาเทพสัมฤทธิ์ ๔ กร มีเงินและทองฝัง ซึ่งสวยงามอย่างยิ่ง ในภาคกลางของเกาะชวาเช่นเดียวกัน พระหัตถ์ซ้ายทรงถือธำม้อยและหมอน้ำมนต์ อายุอาจอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕

๕.๒.๔ ศิลปชวาภาคตะวันออก สถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับ เกาะชวาภาคตะวันออก

พระเจ้าวิษณุวรณะแห่งราชวงศ์สิงหาสำหรับผู้ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอนุษตสัน พระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๔๑๑ ได้มีการสร้างประติมากรรมฉลองพระองค์เป็นเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายที่วาเสรี และเป็นพระพุทธรูปที่ซับซ้อนนามหลังนั้นก็คงกลายเป็นจโกหรือคัมบังในปัจจุบัน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองมาลัง ตรงกลางของเกาะชวาภาคตะวันออกของเมืองมาลังตรงกลางของเกาะชวาภาคตะวันออก

ใน พ.ศ. ๑๔๓๔ พระเจ้ากฤตนครกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์สิงหาสำหรับได้ขึ้นพระชนม์ลง พระเจ้ากฤตนครทรงมีเทวาลัยที่ฝังพระอัฐมามากกว่าหนึ่งแห่ง แห่งหนึ่งคือเป็นจันทิจาวิและอีกแห่ง หนึ่งก็คงเป็นจันทิสิงหาสำหรับ ซึ่งสร้างขึ้นตรงที่พระองค์ขึ้นพระชนม์นั่นเอง จันทิสิงหาสำหรับได้รับการบูรณะระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๔๗๙ จันทิสิงหาสำหรับมีลักษณะผิดแปลกออกไปจากจันทิจาวิอื่น ๆ คือห้องกลางสำหรับไว้เทวรูปนั้นอยู่ในตัวฐานชั้นกลาง และ मुखของฐานที่ยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศก็กลายเป็นเสียงห้องเล็ก ๆ ตัวเทวาลัยอยู่ชั้นบนแต่ก็ขึ้นไม่ได้ เพราะมีแต่เพียงรูเจาะอยู่ระหว่างเพดานห้องกลางข้างล่างกับพื้นหลังคาเท่านั้น ห้องกลางในฐานชั้นกลางประดิษฐานศิวลึงค์ ส่วนห้องเล็ก ๆ อีก ๓ ทิศมีรูปนางทศคาอยู่ทางทิศเหนือ พระคเณศอยู่ทางเบื้องหลังคือทิศตะวันออก พระศุภะอยู่ทางทิศใต้ และมีรูปพระนันทิศวรและมหากาลอยู่ในซุ้มเป็นทวารบาล ๒ ข้างทางเข้าทางทิศตะวันตก จันทิสิงหาสำหรับเองมีรูปร่างคล้ายกับศิวลึงค์และเขาพระสุเมรุ

หนังสือนาครกฤตาคม ซึ่งแต่งขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้ย้มาถึงลักษณะผสมกันระหว่าง ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย และพุทธศาสนาที่จันทิจาวิ และอาจเป็นด้วยเหตุนี้เองยอดของจันทิจาวิจึงมีรูปร่างคล้ายเจดีย์ ในขณะที่ประติมากรรมค้นพบอยู่ในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย หนังสือนาครกฤตาคมกล่าวว่า ยอดของจันทิจาวิได้ถูกฟ้าผ่าใน พ.ศ. ๑๔๗๔

จันทิปะนะตะรันเป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะชวา จาก
บันทึกค้นพบจันทิปะนะตะรันซึ่งมีชื่อเดิมว่าปะละ ใช้เวลาก่อสร้างอย่างน้อยที่สุดราว
๕๕๐ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๔๐—๑๙๙๗ แต่อาคารเท่าที่เห็นอยู่ในปัจจุบันก็คงอยู่ในสมัย
ทวารวดีชวาปาหิตเท่านั้น และสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙—๒๐ จันทิปะนะตะ
รันสร้างอุทิศถวายแด่พระอิศวร

๕.๒.๔.๑ เกาะบาหลิ

ประติมากรรม

ประติมากรรมในศิลปชวา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งออกได้เป็น ๒
ประเภท คือ ประเภทแรกเกี่ยวกับ
พิธีทางศาสนา ส่วนใหญ่ได้แก่เทว
รูปในศาสนาพราหมณ์หรือพระรูป
โพธิสัตว์ในพุทธศาสนา เป็นประติมา
กรรมแทนตนบุคคลที่ตายไปแล้ว
ประติมากรรมดังกล่าวมักมีท่าทางแข็ง
กระด้าง นั่งหรือยืนนิ่งแผ่นหลังตาม
แบบศิลปปาละทางทิศตะวันออกเฉียง
เหนือของประเทศอินเดีย สวมเครื่อง
อาภรณ์อย่างมากมายและมักมีรูปดอก
บัวประกอบอยู่ด้วย

๕.๒.๔.๒ เกาะชวาภาค

ตะวันออกเฉียง

มีเทวรูปพระนารายณ์ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นประติมากรรมจำลองพระองค์ของพระเจ้า-
โลลึงละ มหาราชแห่งเกาะชวาภาคตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นพระชนมเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๒
พระนารายณ์ประทับอิงแผ่นหลังคือประภาณพาล อยู่เหนือครุฑซึ่งกำลังเหยียบนาครอยู่

ครุทมีลักษณะหน้าคล้ายหมี พระนารายณ์ทรงแสดงปางสมาธิด้วยพระหัตถ์ล่าง พระหัตถ์
 หลังทรงถือจักรมีเปลวไฟประกอบอยู่เหนือหัวพระหัตถ์ตามแบบอินเดีย อีกพระหัตถ์หนึ่ง
 ทรงถือสังข์มีปีก เป็นต้นนี้จะเห็นได้ว่าเทวรูปในศาสนาพราหมณ์เริ่มมีอิทธิพลพื้นเมือง
 ของอินโดนีเซียเข้ามาผสมแล้ว

มีประติมากรรมรูปพระคเณศศิลาอยู่รูปหนึ่งซึ่งค้นพบทางทิศใต้ของเกาะชวาภาค
 ตะวันออก จากตัวหนังสือที่สลักอยู่บนฐานประติมากรรมรูปพระคเณศนี้สลักขึ้นใน พ.ศ.
 ๑๗๘๒ ในสมัยสิงหาสำหรับรัตนัน พระคเณศทรงถือเคียวงา แส้ ขวาน และภาชนะทำ
 ด้วยกะโหลกศีรษะ ยังมีกะโหลกศีรษะสลักอยู่เหนือฐานด้านหน้าอีก ด้านหลังพระคเณศ
 มีหน้ากาลใหญ่ แขนบนของคเณศก็ใช้เป็นแขนของหน้ากาลเบื้องหลังด้วย

สำหรับงานศิลปะสำหรับซึ่งสร้างถวายแด่พระเจ้ากฤตนคร กษัตริย์องค์สุดท้ายใน
 ราชวงศ์สิงหาสำหรับราว พ.ศ. ๑๘๕๐ ประติมากรรมส่วนใหญ่จะมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ
 พระคเณศซึ่งมีสายกะโหลกศีรษะประดับเป็นส่วนใหญ่ พระหัตถ์เบื้องหน้าทั้ง ๒ ข้างทรง
 ถือกะโหลกศีรษะ พระหัตถ์เบื้องหลังทรงถือขวานและลูกประคำอยู่เหนือประภามณฑล ซึ่ง
 ประดับด้วยดาวและลายเส้นขวางประภามณฑลเช่นนี้เรียกกันว่าเป็นแบบมัชปาหิต

ประติมากรรมสมัยมัชปาหิต (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑)

พระเจ้ากฤตราชละ (พ.ศ. ๑๘๓๖-๑๘๕๒) ทรงตั้งราชวงศ์มัชปาหิตทรงมีประติ
 มากรรมฉลองพระองค์เป็นรูป “ไศว-ปรัดิษฐ” ที่ซิมบิง สถานที่นี้ก็คือ จันทิสมเบอร์
 ทิศทางทิศใต้ของเมืองชลิตาร์ในภาคใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออกปัจจุบัน เทวาลัยแห่ง
 นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลของ พระเจ้าราชสันครในระหว่าง พ.ศ. ๑๙๐๔-๑๙๐๖
 ด้วยเหตุนี้จึงอาจมีการสร้างประติมากรรมใหม่ขณะนั้นด้วยก็ได้ ประติมากรรม “ไศว-
 ปรัดิษฐ” ไม่จำเป็นต้องเป็นเทวรูปพระอิศวรเสมอไป

๕.๓ ว่าด้วยเขมร

ในเรื่องเขมรที่ว่าพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์เข้ามาจากโรมวิสยเมื่อพุทธกาล ๖๑๐ นั้น
 ก่อนมหาศักราชได้ตั้ง ๑๑ ปี แต่ก็คงอยู่ในราวต้นมหาศักราชรุ่นเดียวกันกับชวานันเอ
 แต่ในพงศาวดารเขมรกล่าวเรื่องพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์นั้นว่า พระพุทธศาสนาล่วงแล้ว

ได้ ๑๕๐๐ พรรษา (มหาศักราช ๗๗๘) เกตุเทวบุตรได้รับเทวโองการแต่สมเด็จพระอมริน-
หาริราช ให้จุติจากสุราลัยเทวโลกลงมาอุบัติในพระคัพโกทรแห่งสมเด็จพระมหาลีพระ
เจ้าโกเมราช เจ้าพระนครเขมรราช ครั้นพระครุภักดิ์กำหนดเทศมาสักประสูติเป็นราช
กุมารมอภินิหารเป็นมหามหัตตจริยต่าง ๆ อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่าเป็นอนุบาทว์ พระเจ้า
โกเมราชจึงให้ขับพระราชเทวีกับพระราชกุมารเสียจากพระนคร

พระอินทร์ลงมานมิตปราสาทให้อยู่ แล้วพาเกตุกุมารขึ้นไปบนสวรรค์ ครั้นพา
กลับลงมาจากสวรรค์แล้วจึงสร้างพระนครให้อยู่ที่ตำบลโคกถลอก พระเจ้าโกเมราชได้ทราบ
จึงให้อำมาตย์มารับหลายครั้ง พระราชเทวีกับพระราชกุมารไม่ยอมกลับไป ในที่สุดเสด็จ
มาเองพระราชเทวีกับราชกุมารก็ยอมกลับไป เธอจึงอภิเษกราชกุมารนั้นให้ครองนครโคก-
ถลอก ทรงพระนามว่าพระเจ้าเกตุมาลามหากษัตริย์ พระเจ้าเกตุมาลาไม่มีบุตรธิดาที่จะสืบ
พระวงศ์ พระอินทร์จึงอัญเชิญเทวบุตรองค์หนึ่ง จุตินมาเกิดในดอกประทุมชาติ อันมี
ในสระแห่งหนึ่ง แล้วบันดาลให้พระเจ้าเกตุมาลาพาบริวารไปประพาส บ่ได้กุมารในดอก
ประทุมชาติมาเลี้ยง ครั้นเจริญวัยไปเล่นน้ำได้นางนาครีดาเป็นภรรยา พระยานาคผู้เป็น
บิดมรรยา จึงพาบริวารมาสร้างเมืองนครธมหรือนครหลวงให้ประทุมสุริยวงศ์อยู่กับนาครี-
ดานั้น ครั้นจำเนียรมาพระเจ้าเกตุมาลาทิวศตพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์จึงยกนครเดิมที่
พระเจ้าเกตุมาลา อยู่เป็นถวายเป็นอารามแก่พระพุทธโฆษาจารย์ นครนี้จึงมีนามว่านคร
วัดแสนมา และมีเนื้อความต่อไปว่าครั้งพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์นั้น ต้องส่งบรรณาการ
ไปถวายพระยานาคผู้เป็นพ่อตาทุกปี และว่ามีเมืองกษัตริย์ที่ส่งส่วยต่าง ๆ คือเมืองสุโขทัย
ส่วยน้ำ เมืองพัทลุงส่วยไหม เมืองละโว้ส่วยปลาแห้ง

พุทธกาลได้ ๑๕๐๑ เกิดพระร่วงขึ้นที่เมืองสุโขทัย เป็นนายกongส่วยน้ำ ๑๕๐๑
ระลอมจูงน้ำไปส่งพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์

อนึ่ง ข้อที่ว่าพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ถวายนครวัดให้เป็นอารามแก่พระพุทธโฆษา
ผู้ไปแปลคัมภีร์ พระไตรปิฎกมาจากลังกาเวลานั้นเรื่องพระพุทธโฆษาไปแปลคัมภีร์พระไตร
ปิฎกในพงศาวดารเหนือว่า เมื่อพระพุทธศาสนากาลได้ ๙๔๙ ในพงศาวดารพม่าว่า ใน

แผ่นดินกยวงทฤตตั้งแต่พุทธกาล ๕๒๑ จนถึง ๕๕๖ ในหนังสือของมิสเดอรัวส์เดวิคว่า คริสตกาล ๔๕๐ ตรงกับพุทธ ๕๕๓ ถ้าเรื่องพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ในระหว่างพุทธกาล ๑๔๐๐ และ ๑๕๐๐ แล้วก็ห่างไกลกันหลายร้อยปีนัก

เรื่องราวพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ ตามพงศาวดารเขมรนั้นคงจะทราบก็แต่พระนาม เท่านั้นไม่ได้เวลาแน่นอน เมื่อดำริเทียบเคียงกับเหตุการณ์ก็ควรจะเห็นได้ว่า ถ้าพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ เป็นต้นสร้างเทวสถานศิลาแล้ว คงจะได้เป็นผู้นำไสยศาสตร์เข้ามาก่อน พุทธศาสนา เพราะปราสาทหินเหล่านั้นเป็นเทวสถาน ไม่ใช่ที่สำหรับคนอยู่อาศัย และยังมียุทธสาทย่อม ๆ อยู่ในป่าหรือบนยอดเขาทั้งหลายตำบล เช่นปราสาทประทายสมัน และภูสรวะห์หลังเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นเมืองจามปะจามร้าง หรือกาลจามบาก (แปลว่าจามดำทั้งหรือหนี) อาศัยเหตุมูลนามนั้นมาเป็นนามจำปาศักดิ์ บางตำนานก็ว่าจามบาศักดิ์ เนื่องเดียวกับจามบางจ จามบาเดิม อันเป็นเทวสถานที่ปากน้ำเซกอง และในแม่น้ำเซซาน ซึ่งเรียกว่า ตำบลกระพงจาม คำว่าจาม คำว่าจามบา คือพระครูจาม

อนึ่งได้พบข้อความในหนังสืออังกฤษชื่อเอมมอดิซาน มีว่าศักราชขอมแรกตั้งเมื่อ คริสตศักราชได้ ๖๔ ตรงกับพุทธกาล ๖๑๑ แต่นั้นล่วงมาได้ ๕๒๒ ปี ตรงกับพุทธกาล ได้ ๑๐๓๓ ปี จึงมีพระพุทธรูปเข้ามาในกำพูขประเทศ ครั้งนั้นประเทศขอมแยกออกเป็น ๗ แคว้นแคว้นมหานคร ครั้นคริสตกาล ๕๔๐ นามเมืองเขมรที่เรียกโพพหน้าเปลี่ยนเป็นตักศิลา

๕.๓.๑ ประวัติเมืองพระนคร *

(Angkor) ขอมขอม

การสร้างเมืองพระนคร

ศาสนสถาน

เราไม่สามารถทราบได้ว่าเมืองยโสธรปุระนั้น มีการปกครองอย่างไร หรือว่า ประชาชนในราชธานีและในหมู่บ้านมีความเป็นอยู่อย่างไร อย่างไรก็ตามเราสามารถทราบได้

* อากพระนิพนธ์ สาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรรत्ติ ลิลล (พิมพ์ที่ บริษัท จันวณิชย์จำกัด, โรงพิมพ์อันหว้าเดิม พ.ศ. ๒๔๒๖) (คัดข้อความมารวบรวมโดยพยัญชนะ)

อันก่อนข้างแน่นชิดเกี่ยวกับชีวิตในศาสนสถาน ซึ่งพระเจ้ายโศวรมันทรงสร้างขึ้น ใกล้กับ
สระบารายตะวันตก ปรากฏว่าพระองค์ได้ทรงสร้างศาสนสถานขึ้นทางทิศใต้ของสระ
โบสถ์ฤๅกะ (บารายตะวันตก) จารึกได้กล่าวถึงการสร้างศาสนสถานเหล่านี้ แห่งแรก
คือพราหมณ์สำหรับนักบวชในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณิกายแห่งที่สองก็คือไวษณ
ณ์สำหรับนักบวชในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณณิกาย ได้ค้นพบจารึกที่กล่าวถึง
การสร้างเหล่านี้ ณ สถานที่ซึ่งศาสนสถานเหล่านั้นเคยตั้งอยู่

ศาสนสถานที่พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๔๗๗—๑๕๑๑) ทรงสร้างขึ้น
ในบริเวณเมืองพระนคร

ศาสนสถานแห่งแรกที่พระเจ้าราเชนทรวรมันโปรดให้สร้างก็คือ ปราสาทแม่บุญ
ตะวันตก ปราสาทแม่บุญตะวันตกมีปราสาท ๕ หลัง ปราสาทแม่บุญตะวันตก ๒ หลัง
อุทิศถวายแด่พระบิดามารดาของ พระเจ้าราเชนทรวรมันภายใต้รูปของพระอิศวรและพระ
อุมา ปราสาทหลังกลางและอีก ๒ หลัง ที่มุมอุทิศถวายแด่ตรีมูรติ คือ พระผู้เป็นเจ้าใน
ศาสนาพราหมณ์ ๓ องค์ได้แก่ พระอิศวร พระพรหม และพระนารายณ์ หลังกลางเป็นที่
ประดิษฐานคิ่วลิ่งคีนามว่าราเชนทเรศวร ตั้งอยู่เด่นเหนือประติมากรรมอีก ๔ รูป เนื่อง
จากตั้งอยู่กลางสระบารายตะวันตก และที่มุมฐานมีรูปช้างศิลาเผือกอยู่รวมทั้งประดับไปด้วย
ฉลวยลายปูนปั้น ปราสาทแม่บุญตะวันตกคงจะเป็นศาสนสถานทั้งดงามมาก*

* ข้อมูลความที่เชื่อกันมาจากที่กล่าวข้างต้น

*นายภคตจริย กล่าวถึงการที่พวกพราหมณ์ไม่ยอมเดินทางออกนอกประเทศอินเดีย มากเกินไปเขาอ้างหลักฐานว่า ตั้งแต่เริ่มมีจารึกขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ ศาสนาพราหมณ์ก็ได้ประดิษฐานอยู่ในแหลมอินโดจีน และหมู่เกาะอินโดนีเซีย เช่น ในจารึกของพระเจ้าภัทรวรมันที่อาณาจักรจัมปาระหว่าง พ.ศ. ๙๐๐-๙๕๐ ของพระเจ้ามุลวรมันที่เกาะบอเนียวราว พ.ศ. ๙๕๐ และของพระเจ้าปुरुณวรมันทางทิศตะวันตกของเกาะชวราวปลาย พุทธศตวรรษที่ ๑๐ กษัตริย์เหล่านี้ล้วนนับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งสิ้น

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๑๒๒๔ อาณาจักรเจนละก็เป็นจลาจล คือแบ่งออกเป็นอาณาจักรเจนละบกและเจนละน้ำ อาณาจักรเจนละน้ำเองก็ยังแบ่งออกเป็นอีกหลายแคว้น จารึกในระยณะนี้ได้กล่าวถึงศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย และไวษณพนิกาย และบางครั้งก็มีการผสมกันจารึกจากปราสาทบารายตะวันตกใน พ.ศ. ๑๒๕๖ อยู่ในลัทธิไศวนิกายและเป็นของพระนางชัยเทวี ซึ่งอาจเป็นมเหสีหม้ายของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ จารึกบทที่ ๒ กล่าวว่า “แม้พระนางจะต้องทนทุกข์ทรมานเนื่องจากกลียุค แต่พระนางก็ยังทรงแบกน้ำหนักแห่งแผ่นดินไว้” จารึกหลักเดียวกัน กล่าวถึงพราหมณ์ผู้หนึ่งในลัทธิไศวนิกายนามว่า ศักรสมาลิน และมาจากประเทศอินเดียภาคเหนือ ท่านผู้นี้ได้สมรสกับราชธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ คือ เจ้าหญิงโสภายา และได้ร่วมกันสร้างรูปพระอิศวรนาม ตริปุรานตเกศวร จารึกอีกหลักหนึ่งจากโลเบ็กสโรต ใน พ.ศ. ๑๓๒๔ กล่าวถึงพระราชาทรงพระนามว่า ชัยวรมัน และได้กล่าวถึงการผสมกันระหว่างลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย จารึกหลักนี้กล่าวขึ้นต้นสรรเสริญพระนารายณ์ว่า “โอมนะโม ภควเต วาสูเดวายะ” แต่ต่อมาได้กล่าวถึงการสร้างศิวลึงค์

ในสมัยของพระเจ้ายโสวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๓๒-๑๔๔๓) ไอรสและผู้สืบต่อจากพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ ศาสนาในอาณาจักรขอมก็เป็นศาสนาผสมอย่างแท้จริงในปีแรกที่ได้ตั้งขึ้นเสวยราชย์ พระเจ้ายโสวรมันที่ ๑ ผู้ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ก็ได้ทรงสร้างอาศรมซึ่งมีชื่อว่า ยโสธราศรม ไว้ตามที่ต่าง ๆ หลายแห่งภายในราชอาณาจักรของพระองค์ พระองค์ทรงอุทิศอาศรมเหล่านี้ถวายแก่เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์หลาย

* สุภัททิศ ลิขกุล, ม.จ. ศาสตราจารย์. “ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม” นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๓ เล่มที่ ๑ ปีที่ ๑๖ เล่มที่ ๕ (คัดมาเรียบเรียงโดยพยัญชนะมิใช่ผู้รวบรวมได้กระทำขึ้นใหม่โดยอรอ)

ส่วนใหญ่ของเทพเจ้าเหล่านี้ อยู่ในลัทธิไศวนิกาย แต่ก็มีองค์หนึ่งคือ พระนารายณ์
พระเหล่านี้ต้อนรับทั้งผู้นับถือลัทธิไศวะและไวษณพนิกาย จารึกจากปราสาทโกลิเย่ทำให้
ทราบว่า ผู้ที่นับถือลัทธิไวษณพนิกายก็สามารถเข้าไปยังศาสนสถานในลัทธิไศวนิกาย
ได้ ใกล้กับราชธานีของพระองค์เจ้าโยศวรมันที่ ๑ ได้ทรงสร้างอาศรมขึ้นสำหรับ ๓ ศาสนา
คือลัทธิไศวนิกาย (รวมทั้งนิกายไศวะและปาศุปัต) ลัทธิไวษณพนิกาย (โดยใช้
ชื่อว่าไวษณพปาญจราตร ภากวัดและสาตวัด) และเต๋าพุทธศาสนา จารึกจากปราสาทกอม
และเทพประณมได้กล่าวถึงการผสมกันระหว่างลัทธิไศวะและลัทธิไวษณพนิกาย และ
กล่าวถึงการผสมกันระหว่างลัทธิไศวนิกายและพุทธศาสนาด้วย หลักแรกกล่าวเกี่ยวกับ
การสร้างอาศรมในลัทธิไวษณพนิกาย (ไวษณเอาศรม) และหลักที่ ๒ เกี่ยวกับการสร้าง
อาศรมในพุทธศาสนา (สุคตาศรม) แต่ทั้งสองหลักก็เริ่มต้นด้วยการสรรเสริญพระอิศวร
ก่อน ในจารึกที่เทพประณมการกล่าวสรรเสริญพุทธคุณก็กล่าวถึงภายหลังการสรรเสริญ
พระอิศวรและลักษณะเช่นนี้ก็ยังคงมีต่อไปอีก

จารึกปราสาทตาแก้วในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (๑๕๔๕-๑๕๗๓) กล่าว
สรรเสริญพระอิศวรในคาถาบทแรกและต่อมาก็กล่าวสรรเสริญพระนารายณ์ ซึ่งแสดงให้เห็น
ถึงการผสมกันในความเชื่อของท่านพระมหाराชครูโยคีศวรบัณฑิต จารึกที่ปราสาท
โคกที่สลักในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ เช่นนี้ก็กล่าวสรรเสริญตามลำดับต่อ
กัน คือ พระศิวปรมาตมาน พระศักติอันประเสริฐพระศิวอัษฎมูรติ (พระอิศวร ๘ ปาง)
พระนารายณ์ผู้ยกแผ่นดิน พระพรหม และ พระหริหระ

๕.๓.๒. ศิลปะขอม

ปรากฏจากหนังสือเลียงจู ว่าในพุทธศตวรรษที่ ๔ ผู้ชายในอาณาจักรฟูนันยังไม่ได้สวมเสื้อผ้า มีแต่ผู้หญิงซึ่งสวมผ้าผืนเดียว เจาะรูให้ศีรษะโผล่ออกมา ราชทูตจีนเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ได้แสดงความประหลาดใจ พระราชาฟูนันจึงได้มีรับสั่งให้บุรุษในอาณาจักรของพระองค์นุ่งผ้า (คือเอาผ้า ๑ ผืน มาพันกาย) แต่ต่อมาราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พราหมณ์อินเดียเข้ามาว่า โทณเทัญญะก็ได้ขึ้นครองอาณาจักรฟูนันและได้เปลี่ยนขนบประเพณีทุกอย่างไปตามแบบอินเดีย

ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ แหลงอินโดจีนก็เป็นพื้นที่เชื่อมระหว่างอารยธรรมใหญ่ในทวีปเอเชีย ๒ แห่ง คืออารยธรรมของประเทศอินเดียและจีน ศิลปะอินเดียได้เริ่มเข้ามา มีอิทธิพลต่อศิลปะขอมตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ และในขณะเดียวกันอิทธิพลของศิลปะจีนก็มีอยู่บ้างแม้ว่าจะมีน้อยกว่า แต่อิทธิพลของศิลปะจีนนี้บางครั้งก็มีอยู่มากเกือบเท่าลักษณะพื้นเมืองของขอมเอง คือ บางครั้งจะทำให้ศิลปะขอมมีลักษณะแตกต่างออกไปจากศิลปะอินเดียอย่างเห็นได้ชัด ลักษณะสำคัญของประวัติศาสตร์และศิลปะของอาณาจักรขอมก็คือ การที่อารยธรรมอินเดียและจีนมีอิทธิพลเหนืออารยธรรมของชาวพื้นเมือง

ตามจดหมายเหตุจีนปรากฏว่า ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธได้รับการนับถือร่วมกันอยู่ในอาณาจักรฟูนันตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ความจริงการนับถือร่วมกันเช่นนี้ก็ยังคงเป็นอยู่จนทุกวันนี้ แม้ว่าชาวกัมพูชาในปัจจุบันจะได้นับถือพุทธศาสนาหลักแต่รวมหมดแล้ว แต่ก็ยังคงมีพราหมณ์ประจำอยู่ในราชสำนัก พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ และเป็นผู้เฝ้ารักษาพระแสงขรรค์ชัยศรีซึ่งเป็นวัตถุสำคัญประจำราชอาณาจักรกัมพูชา

นอกจากนี้ก็ยังมียหลักฐานที่แสดงถึงการที่ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกในอาณาจักรฟูนันอีกด้วย คือศิลาจารึกฟูนันหลักหนึ่ง ซึ่งมีอายุราวก่อน พ.ศ. ๑๑๐๐ ได้กล่าวขึ้นต้นสรรเสริญพระพุทธรูป และได้กล่าวด้วยว่า พระราชาฟูนันได้ทรงตั้งให้บุตรชายพราหมณ์ผู้หนึ่งเป็นผู้ตรวจการทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ ดังนั้น

กล่าวได้ว่าขณะนั้นทั้งศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูก็อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก แต่ในไม่ช้าก็เกิดการประทุพราหมณ์ขึ้น พระภิกษุจีนชื่อจิงหรือยี่ซิง (Yi-sing) (เดินทางจากประเทศจีนไปพำนักอยู่ยังประเทศอินเดียระหว่าง พ.ศ. ๑๒๑๔ ถึง ๑๒๓๔) ท่านได้กล่าวถึงอาณาจักรพุนซึ่งขณะนั้นได้กลายเป็นอาณาจักรเจนละไปแล้วว่า ชนชาติพวกนี้เคยมีเทพเจ้าเป็นจำนวนมากและต่อมาพระธรรมของพระพุทธเจ้าก็เคยรุ่งเรืองและเจริญแพร่หลาย แต่ทุกวันนี้มีพระราชที่โหดร้ายได้ขึ้นครองราชย์และได้ทำลายพุทธศาสนาเสียสิ้น จนในปัจจุบันนี้ไม่มีพระภิกษุสงฆ์เหลืออยู่เลย

พุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นเวลาที่มีการปฏิวัติครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์และโบราณคดี สมัยนี้เป็นระยะที่ศิลปะขอมได้รับอิทธิพลจากศิลปะจามและชวา และได้กลายเป็นศิลปะแบบคลาสสิก หรือสมัยกลางไป ในขณะเดียวกัน พระเจ้าแผ่นดินขอมในขณะนั้นคือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๓๔๕—๑๓๗๓) ก็ได้ทรงนำเอากิจพิธีทางศาสนาแบบใหม่ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งเข้ามาใช้ กิจพิธีนี้มีกล่าวไว้ในศิลาจารึกสดกถกกรรม ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประเทศไทย ศิลาจารึกนี้กล่าวถึงการสร้างศาสนสถานของครอบครัวพราหมณ์ครอบครัวหนึ่ง ซึ่งได้ประจำอยู่ในราชสำนักขอมสืบต่อกันลงมาเป็นเวลาถึง ๒๕๐ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๑๓๔๕—๑๕๙๕

ศิลาจารึกหลักนี้กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้เสด็จจากเกาะชวามาครอบครองเขตภูมิพุน และเพื่อจะแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นพระราชผู้ทรงอำนาจ พระองค์ก็ให้ทรงตั้งพิธีการบูชาเทวราชขึ้นเพื่อแสดงว่าพระองค์เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่ผู้ใด เทวราชหรือพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นพระผู้เป็นเจ้านี้ได้รับการสักการบูชาเป็นรูปศิวลึงค์ ประดิษฐานอยู่บนเนินเช่นเดียวกับพระศิวะที่ประทับอยู่บนยอดเขา ศิลาจารึกกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระบรมศรัทธาพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้ประดิษฐานกมรเตง ชกัตตราชะคือเทวราชขึ้นในเมืองคริมเพนทรรพต คือในเมืองบนเขาพนมกุเลน การประดิษฐานเทวราชซึ่งเป็นพิธีการในลัทธิไศวนิกายนี้มีพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในเวทมนต์คาถาได้ประกอบพิธี และตั้งแต่นั้นมาการประกอบกิจพิธีนี้ก็ตกอยู่แก่สกุลพราหมณ์ผู้นั้น ซึ่งสืบเชื้อสายกันมาทางสตรี

ศาสนาในประเทศกัมพูชาตลอดระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นั้นศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นศาสนาทางราชการ แต่ก็ยังยอมรับลัทธิไวษณพนิกายและพุทธศาสนาด้วย ใน พ.ศ. ๑๔๙๖ เสนาบดีคนหนึ่งของพระเจ้าราเชนทรวรมันได้สร้างศาสนสถานทางพุทธศาสนาขึ้นที่เมืองพระนคร ค่อมานึกเล็กน้อย พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๕๑๑-๑๕๔๔) ก็ได้ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาลัทธิมหายานอย่างเปิดเผยกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาก็เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๔-๑๕๙๒) ได้เข้ายึดราชสมบัติได้ แม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับนับถือลัทธิการเคารพบูชาเทวราชในลัทธิไศวนิกาย ดังพระราชในราชวงศ์ก่อน ๆ แต่ก็ยังทรงนับถือพุทธศาสนาอยู่เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากพระนามที่พระองค์ได้ทรงรับในการยกย่องขึ้นเสมือนเทวดาว่า บรมนิรวานบาท หลักศิลาจารึกหลักหนึ่งของพระองค์ก็กล่าวสรรเสริญพระศิวะและพระพุทธรูปในขณะเดียวกัน

พระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ผู้ทรงนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายานได้แก่การเปลี่ยนลัทธิการเคารพบูชาเทวราช ซึ่งมีมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ มาเป็นการเคารพบูชาพระพุทธรูป ซึ่งสถิตอยู่ที่ปราสาทบายอนอันเป็นศูนย์กลางของเมืองหลวงและศูนย์กลางของราชอาณาจักรด้วยปราสาทบายอนนั้นเป็นศาสนสถานบนฐานเขื่อนชั้นทางพุทธศาสนารูปเคารพในปราสาทหลังกลางก็คือพระพุทธรูป ตัวแทนที่ตีวลึงค์ซึ่งเคยหมายถึงเทวราช ยอดปราสาทแต่ละหลัง ณ ปราสาทบายอน สลักเป็นพัคตร์พระโพธิสัตว์โลกेश্বরอยู่ทั้ง ๔ ทิศ พระโพธิสัตว์โลกेश্বরนี้ทำหน้าที่คุ้มครองเหล่าเทวะในศาสนาพราหมณ์ด้วยเป็นต้นว่าพระวิษณุ พระศิวะ และนางปารพตี คาดกันว่าพระพัคตร์รูปพระพุทธรูปในปราสาทหลังกลาง ซึ่งแสดงถึงการ ยกย่องพระเจ้าแผ่นดิน ดังพระพุทธรูปและบรรดาพัคตร์พระโพธิสัตว์บนยอดปราสาทนั้นคงทำตามเค้าพระพัคตร์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้สิ้นพระชนม์ลง ลัทธิไศวนิกายก็กลับเข้าแทนที่พุทธศาสนาลัทธิมหายานอีก ดังจะเห็นได้จากการทำลายรูปเคารพในพุทธศาสนา แต่หลักฐานหาได้ยากมากในประวัติศาสตร์ศาสนาของขอม ในตอนนีภาพสาวกทางพุทธศาสนา

นั้นจำนวนมาก ถูกถอดทับหรือถูกชุดแก่เป็นรูปศิวลึงค์ มีแต่เพียงรูปพระโพธิสัตว์โลกेश्वर เท่านั้นที่ไม่ถูกทำลาย ที่เป็นเช่นนั้นอาจเป็นเพราะเหตุว่ามีลักษณะคล้ายรูปพระศิวะก็เป็นได้ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเฟื่องฟูของศาสนาฮินดูในประเทศกัมพูชาเป็นครั้งสุดท้าย ต่อมา ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อชาวจีนชื่อจิงตางวนได้เดินทางเข้ามายังเมืองพระนครนั้น พุทธศาสนาก็ได้กลับเป็นที่นิยมอีกแล้ว แต่ก็มิใช่พุทธศาสนาเถรวาทเดิมๆแล้ว ใน พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ชนชาติไทยมีอำนาจยิ่งขึ้น และพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งใช้ภาษาบาลีก็เข้ามาแทนที่ลัทธิมหายานซึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พุทธศาสนาเถรวาทภาษาบาลีนี้ ในปัจจุบันก็ยังเป็นศาสนาประจำชาติของชาวกัมพูชาอยู่*

โบราณสถานต่าง ๆ ที่นครธม คือบรรดาโบราณสถานที่เรียกกันว่าปราสาทหินนั้น มีารวมแต่เพียงที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จริงสร้างเป็นวัด หรือมีละนั้นก็เป็นสถานทั้งนั้น ลักษณะที่สร้างต่างกันโดยลัทธิศาสนา สร้างเป็นวัดในพระพุทธศาสนา มีสร้างเป็นสถานบูชาพระศิวะ (คือพระอิศวร) ก็มี สร้างเป็นเทวสถานบูชาพระวิษณุ (คือพระนารายณ์) ก็มี โบราณสถานเหล่านั้นหลายแห่งสร้างก่อนนครวัด มีรอยชุดและลัทธิภาพที่จำหลัก บางแห่งชุดพระพุทธรูปออกเสีย บางแห่งชุดรูปศิวลึงค์ออกเสีย บางแห่งมีรอยจำหลักพระพุทธรูปลงตรงที่ชุดศิวลึงค์หรือจำหลักศิวลึงค์ลงตรงที่ชุดพระพุทธรูป แสดงให้เห็นว่าพวกขอมเคยแปลงวัดในพุทธศาสนาเป็นเทวสถาน และแปลงเทวสถานเป็นวัดในพระพุทธศาสนาก็มี

เทวสถานบรรยงก์นั้นมีความสำคัญเป็น อย่างมากในบรรดาโบราณสถานที่นครธม เรื่องตำนานของเทวสถานบรรยงก์นั้น กล่าวว่าเมื่อพระเจ้าชัยวรมันพยายามจะพ้นจากอำนาจพวกขวา ได้อาศัยพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งเป็นอาจารย์สอนศาสนาพราหมณ์ฝ่ายลัทธิไศวท (คือที่นับถือพระอิศวรเป็นใหญ่) เป็นราชครูและเป็นที่ปรึกษาหารือ ครั้นตั้ง

* จาก "ศิลปะขอม เล่ม ๑" ของศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. ๒๕๑๓

กรุงกัมพูชาเป็นอิสระได้ จึงตั้งพราหมณ์ผู้นั้นเป็นปุโรหิต และประทานพรว่าต่อไปให้แค่เฉพาะลูกหลานว่านเครือของพราหมณ์ผู้นั้นเป็นปุโรหิตในกรุงกัมพูชา^๑ ครั้นนั้นพระเจ้าอินทรวรมันทรงนับถือลัทธิศาสนาของพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิต เชื่อว่ามีชัยด้วยอำนาจพระอิศวรทรงอุปการะเมื่อจะสร้างนครธม จึงสร้างเทวสถานบรรยงก์นี้ ถวายเป็นเทพพิทักษ์พระอิศวรก่อน และการที่สร้างนั้นเผอิญได้ช่างตีเหล็กเป็นผู้คิดแบบอย่างอนุโลมตามคติศาสนาพราหมณ์ ลัทธิศิวะซึ่งบูชาศิวลึงค์ เอารูปศิวลึงค์ซึ่งมีหน้าคนอยู่ที่โคน เรียกว่า “มุขลึงค์” นั้น^๒

เขตวังด้านใต้มีเทวสถาน เรียกกันว่าบาปวน ที่มีวัดและเทวสถานอยู่ต่อดิศสองข้างพระราชวังดังนี้ แสดงให้เห็นว่าสมัยเมื่อสร้างนครธม พวกขอมถือพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ด้วยกันทั้งสองศาสนา คงยกพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญในทางธรรม ยกศาสนาพราหมณ์เป็นสำคัญในทางโลก

เทวสถานบนเขาพนมบาเกว อยู่ใกล้กำแพงนครธมด้านใต้ เป็นภูเขาหินธรรมชาติบนยอดเขานี้ทำเทวสถานบูชาศิวลึงค์ ยังมีศิวลึงค์และรอยสำหรับตั้งศิวลึงค์เรียงรายราวกับรั้ว

ปราสาทตาพรหมเป็นวัดพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานใหญ่โตมีสถานมาก แต่มีรอยแท่นเป็นเทวสถาน เช่นอุกขุดพระพุทธรูปออกแล้วจำหลักแปลงเป็นศิวลึงค์เป็นต้น

ตามประเพณีการปลงศพแต่โบราณ พวกถือพระพุทธศาสนาหรือพวกถือศาสนาพราหมณ์ก็ย่อมเผาศพเช่นเดียวกัน แต่เมื่อเผาแล้ว ตามคติของพวกถือพระพุทธศาสนาเก็บรวมอัฐิธาตุฝังไว้ แต่พวกถือศาสนาพราหมณ์รวมเอาอัฐิธาตุไปลอยน้ำเสีย

ปราสาทหินที่สร้างในศาสนาพราหมณ์มักจะมีฐาน ๕ ชั้น หรือ ๔ ชั้น ปรากฏสูงลอยอยู่บนฐาน เพราะศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระอิศวรกิติ พระนารายณ์กิติ ยังอยู่บนสวรรค์ การสร้างเทวสถานเหมือนอย่างสร้างวิมานถวายพระเป็นเจ้าสำหรับประทับในเวลา

๑. เพราะเหตุนี้ตระกูลปุโรหิตจึงมีอำนาจคงปรากฏอยู่ในหนังสือรัตนพิมพวงศ์ ด้านานพระแก้วมรกต

๒. มุขลึงค์ของโบราณมีอยู่ทั่วทิศพระเชตุพน แต่หน้าคนมีด้านเดียว กล่าวกันอีกอย่างหนึ่งว่า ปราสาทบรรยงก์ของเดิมเล็กขยายใหญ่โตขึ้นหลังมา

๓. พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๑๒๕

เมื่อตั้งมาเยี่ยมมนุษย์โลกที่สร้างเทวสถานให้สูงนั้น เพื่อจะมีให้พระเป็นเจ้ารังเกียจว่า
 คอเลาะปะปนกับมนุษย์ ให้มนุษย์ต้องขึ้นไปเผ่า ชื่อนี้บางทีจะเป็นมูลเหตุซึ่งทำบันไดขึ้น
 เทวสถานให้แคบและสูง เดินขึ้นไม่ได้เหมือนบันไดเวียนสามัญ เพราะจะให้ขึ้นด้วยกิริยา
 ล้อล่อกคลานขึ้นไปเผ่า ความที่กล่าวชื่อนี้มีเค้าเงื่อนอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์^๑

การแปลงวัดศาสนาหนึ่งเป็นอีกศาสนาหนึ่ง แม้ในเมืองไทยก็มีปรากฏมาแต่โบราณ
 ระยอกเป็นตัวอย่าง เช่นเทวสถานแห่งหนึ่งในเมืองสุโขทัยชื่อว่า “ศิวยะ” แปลงเป็น
 วัดในพระพุทธศาสนา ยังเรียก “วัดศรีสวาย” อยู่จนทุกวันนี้ แต่การที่เปลี่ยนแปลงก็
 ต่อเมื่อเป็นที่ร้างไม่มีผู้ใดทวงแหนแล้วทั้งนั้น เป็นต้นว่ามีกล่าวในศิลาจารึกหลักสตกก็อก-
 รมว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ต้องทรงตั้งกองทหารขึ้นเพื่อปราบปรามประชาชนที่ทำลาย
 รูปเคารพ นอกจากนั้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็มีปฏิกริยาอย่างรุนแรงของพวกที่นับถือ
 ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ต่อพุทธสถานที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้างขึ้น^๒

๑. ปรากฏอยู่ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๑ เล่มสมุดไทยที่ ๔

๒. การปะทะกันเช่นนี้ก็มักมีเหมือนกันในประเทศเขมร แต่เป็นส่วนน้อย

*บท “นิราศนลวัด” ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. ๒๔๑๔

๕.๔ ว่าด้วยสยามประเทศ

๕.๔.๑ สมัยสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัย เราสามารถทราบได้ว่าศาสนาพราหมณ์ได้เผยแพร่เข้ามาแล้วโดยหลักฐานจากศิลาจารึกต่าง ๆ ดังนี้—

ศิลาจารึกนครชุม พุทธศักราช ๑๙๐๐ พบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่วัดบรมธาตุ อำเภอเมืองกำแพงเพชร ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๒ มีคำกล่าวถึงพราหมณ์ด้วย

ศิลาจารึกวัดศรีชุม ประมาณพุทธศักราช ๑๘๘๔—๑๘๙๐ พบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ในอุโมงค์วัดศรีชุม อำเภอเมือง สุโขทัย ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๓๗—๓๘ ในจารึกมีคำว่า “พระกฤษณะ, พระราม, พระนารายณ์”

จารึกที่ฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร พุทธศักราช ๒๐๕๓ พบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ที่ศาลพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร อำเภอเมือง กำแพงเพชร รูปพระอิศวรองค์นี้หล่อด้วยโลหะ อย่างที่เรียกกันว่า “เนื้อสำริด” เดิมประดิษฐานไว้ในเทวสถานเมืองกำแพงเพชร ซึ่งตั้งอยู่ในกำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ชาวบ้านเรียกกันว่า “ศาลพระอิศวร” จารึกที่ฐานรอบบาทพระอิศวรมี ๓ บรรทัด (จารึกเรียงเป็นบรรทัดตามลำดับโดยรอบ ๓ บรรทัดทั้ง ๔ ด้าน) เป็นอักษรไทย ภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๑๔๓๒ (พ.ศ. ๒๐๕๓) เป็นเรื่องเจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช ประดิษฐานรูปพระอิศวรนั้น และว่าได้บำเพ็ญสาธารณกุศลต่าง ๆ

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พุทธศักราช ๑๙๐๔ พบเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ ที่เนินปราสาท ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย นับเป็นศิลาจารึกที่สำคัญอีกหลักหนึ่งที่ยืนยันหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สุโขทัย ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ด้านที่ ๑ ตอนสุดท้ายด้านที่ ๑ กล่าวเรื่องประดิษฐานรูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระ (คเณศ) ในเทวาลัยมหาเกษตรที่ป่ามะม่วง

นอกจากหลักศิลาจารึกแล้ว ยังได้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีพราหมณ์จากเรื่อง รามนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้เป็นเรื่องแต่งขึ้นใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (โดยทางสำนวนโวหารแล้วเป็นของแต่งขึ้นใหม่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓) แต่งขึ้นใหม่เพื่อปฏิสังขรณ์หนังสือเก่า ซึ่งอาจเป็นหนังสือจำพวกตำราเก่าของพราหมณ์ที่สูญหายไป เพราะลักษณะพิธีพราหมณ์ที่กล่าวในหนังสือนี้โดยมากเป็นแบบแผนอย่างเก่า อาจใช้เป็นแบบแผนก่อนครั้งกรุงศรีอยุธยา หลักฐานในความสำคัญเรื่องพิธีเหล่านี้ทำให้ผู้ศึกษาโบราณคดีถือว่าเป็นหนังสือมีคุณค่า และเชื่อว่าเป็นหนังสือเก่าถึงสมัยสุโขทัย

หนังสือเรื่องนางนพมาศเป็นวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์พราหมณ์แต่โบราณ มีข้อมูลพิธีพราหมณ์ ที่บอกรายละเอียดชัดเจนกว่าหนังสืออื่น และเป็นพิธีพราหมณ์อย่างเก่า อาจเก่าถึงสมัยสุโขทัย เมื่อเปรียบเทียบกับกฎหมายเทียรบาลของกรุงศรีอยุธยา

เรื่องนางนพมาศหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

ว่าด้วยชาติและภาษาดัง ๆ ในด้านพราหมณ์นั้น กล่าวถึงพราหมณ์ด้วยอีกภาษา ๑ พราหมณ์เวรัมมะเทศภาษา ๑ พราหมณ์อะวะดาร์ภาษา ๑ พราหมณ์บรมเทสันต์ดีรีภาษา ๑ พราหมณ์พญาริภาษา ๑ พราหมณ์พฤติบาตภาษา ๑ พราหมณ์พารณสีภาษา ๑ พราหมณ์อรรคเคณะเวศภาษา ๑

ว่าด้วยตระกูลต่าง ๆ แบ่งเป็นตระกูลฝ่ายทหารมี ๔ ตระกูล ฝ่ายพ่อเรือน ๔ ตระกูล และคหบดีตระกูล ตระกูลพราหมณ์นั้นอยู่ในฝ่ายพ่อเรือน

ว่าด้วยลัทธิพราหมณ์ พราหมณ์อาจารย์อันทรงประวิญญูเทลธูรา ซึ่งมีชาติและตระกูลมิได้เจือ ก็ย่อมวิเศษด้วยไตรเพทเวทมนต์ รู้ลักษณะผูกพรตกระทำการพระราชพิธีทั้งสิบสองเดือน เพื่อให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเจริญในราชสมบัติปราศจากภัยอันตราย อันว่าพระมหากษัตริย์ชาติดิยะราชตระกูลกัถิ และนราชาติประชาชายหญิงตระกูล

ทั้งหลายก็ดี ย่อมเชื่อเชืฐพราหมณ์หมื่นไปในการมงคลต่าง ๆ มีการทำอาวาทะมงคล
เป็นต้น พราหมณ์ก็บรรลือเสียงสังฆรัตนอำนาจนิศวรรเวทวิชฌมนต์ด้วยชัยให้พรโดยคัมภีร์
ไสยศาสตร์แล้วรับเอาเครื่องสักการะ คือทrophyอันเป็นแก่นสารควรแก่พราหมณ์จะพึง
บริโภควัฒน สอนให้สด สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้ากับหมู่พรหมณาชาติทั้งปวง ย่อม
สร้างสถานเทวรูปไว้ในราชธานี แลนครคามเมืองขึ้นออกเป็นหลายแห่งหลายตำบล อัน
พระเทวสถานนั้นมีสามอย่าง คือ สถานพระสยามภูวนาถ สถานพระนารายณ์ สองเทว
สถานนี้พราหมณ์พิธีทั้งห้าชาติ มีชาติไวยริกเป็นต้น ย่อมนับถือกระทำสักการะบูชา และ
สถานพระเทวกรรมอีกสถานหนึ่งนั้น เป็นที่นับถือแห่งพราหมณาชาติพศุติบาศ ย่อมกระทำ
สังเวทยวงสรวดตามตำรับพระคชกรรม อันสถานเทวรูปทั้งสามสถานดังกล่าวนี้ ก็ย่อม
วิจิตรไปด้วยเลขาเขียนวาดเป็นลวดลายต่าง ๆ มีศาลารายเป็นที่อาศัยแลโรงมานพ สำหรับ
พราหมณ์ทั้งหลายนั่งสารถยมนตร์ แล้วก็แวดงไปด้วย กำแพงแก้วเป็นบริเวณวัด
พื้นลานราบรื่นโรยทรายพรรณอันขาวปลุกต้นพฤกษเวฬุเป็นพญาไม้ ปลุกต้นชุมแสงต้น
ระยับเป็นไม้บริวารปลุกทั้งพรรณไม้นดอกเจ็ดอย่างไว้บูชาในการพิธีทุก ๆ แห่ง แลพระเทว
สถานแห่งใดที่กว้างขวางเป็นสถานใหญ่ ก็มีศิลากระทำเป็นไกรลาสบรรพตมีรูปสัตว์ลึงค์ตั้ง
อยู่บนยอดภูเขา ล้วนหล่อด้วยทองสัตตะโลหะสูงแปดศอกบ้าง สิบศอกบ้าง ในเชิงบรรพต
นั้นก็ล้อมรอบด้วยเขื่อนเขาเสาศิลามีลายแลสีต่าง ๆ แล้วก็มีบึงชุมหาสระน้ำใสสะอาด
ปลุกบัวสัตบุษย์สระหนึ่ง บัวสัตบรรณสระหนึ่ง บัวเผื่อน สระหนึ่ง บัวลิ้นจ
สระหนึ่ง บัวจงกลนีสระหนึ่ง สำหรับพราหมณ์เชืฐปัญจมหานทีมีเบญจปทุม
ลอยมาสระพระเป็นเจ้าแล้ว แลรินน้ำลงสู่สังข์นำไปรดมหาชนซึ่งกระทำมงคลต่าง ๆ
และพระเทวรูปซึ่งพราหมณ์ทั้งหลายนับถือนั้นคือ พระปรเมศวร พระพิฆเนศวร
พระวิฆณุจักร พระอุมาภควดี พระลักษมี พระมเหศวรี พระเทวกรรม พระศัทธาสีห์
พระอิสิสิงค์พะไพศพ พระพลเทพย์ และเทวรูป พระนามนอกจากนี้ก็ยังอีกมากในคัมภีร์
ปางต่าง ๆ มีปางพระปรเมศวรเหยียบมงกุฎพรหมแลมุลาณี เป็นต้น ล้วนแต่หล่อด้วย
ทองนาวโลหะ สัตตะโลหะ ที่ใหญ่นั้นสูง ๕ ศอก ๖ ศอก ที่เล็กประมาณเท่าผลสะบ้า

อนึ่ง ในระหว่างใหญ่และเล็กนั้นก็มิได้มาก จะกำหนดศอกนั้นมิได้ อันพระเทวรูป
ในศาสนาฮินดูภาษาสันสกฤตเรียกว่า พระไสยศาสตร์ บางคนนับถือ บางคนก็
มิได้นับถือ

ว่าด้วยพระราชจรรยาของสมเด็จพระร่วงเจ้า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราช
พิธี ทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรือง อนึ่งพระองค์ทรงสักการะ
พราหมณ์ผู้ประพาศพรหมพรตพิธี ด้วยพระราชทานรางวัลแลการการะมิได้ลบลู่
ละน ย่อมดำรงสัทธิฐานซึ่งเหตุแลใช้เหตุ อันจะพึงมีกับบ้านเมืองโดยนิमितต่าง ๆ

ประวัตินางนพมาศนั้นก่อนเป็นพระสนม บิดามารดาเป็นตระกูลพราหมณ์มหาศาล
รวิธรรมเพชร บิดาชื่อโชตรัตน์ มารดาชื่อเรวดี บิดาเป็นพระปโรหิต ตำแหน่งพระศรี-
โหม ยศกรมเลศครรโลงสีหังคมหาพญาจารย์ มีเกียรติยศยิ่งกว่านักปราชญ์ราชบัณฑิต
ที่ปวงได้บังคับบัญชากิจการตกแต่งพระนคร ทำการพระราชพิธี ๑๒ เดือน เป็นต้น

นอกจากนี้หนังสือเรื่องนางนพมาศยังได้กล่าวถึงพิธีพราหมณ์และประเพณีของ
พราหมณ์อีกเช่น ว่าด้วยพิธีจองเปรียง, ว่าด้วยพิธีดโหมพวยและพิธีตีปวย ว่าด้วยพิธี
พราหมณ์เทวี่ ว่าด้วยพิธีสัมภรณ์จินท์ ว่าด้วยพิธีคเชนทร์ศวสนาน ว่าด้วยพิธีเคาะระ
ว่าด้วยพิธีเข้าพรรษา ว่าด้วยพิธีพราหมณ์ศาสตร์ ว่าด้วยพิธีกวนข้าวทิพย์ ว่าด้วยพิธีอาศุร*

๔. สมัยกรุงศรีอยุธยา

อันประเพณี, การกวีและวรรณกรรมของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นมีมูลฐานมา
จากพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ทั้งสิ้น

* จาก "จารึกสมัยสุโขทัย" กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๓๐๐ ปี ราชสือไทย
พ.ศ. ๒๔๖๖ และ "วรรณกรรมสมัยสุโขทัย" กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๔๖๘
พ.ศ. ๒๔๖๘

* จาก "วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑" กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๔๖๘ และ
กรมศิลปากรกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
พิริยวงศา และ ท้าวดาบเห็นอ พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม ๒" (คุรุสภา)